

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ | SOCIAL SCIENCES

PAUL KNOX

STEVEN PINCH

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Εισαγωγή-Επιμέλεια: ΘΩΜΑΣ ΜΑΛΟΥΤΑΣ

 Σαβάλας
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

PAUL KNOX – STEVEN PINCH

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Εισαγωγή – Επιμέλεια: **Θωμάς Μαλούτας**, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο,
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Στην ελληνική έκδοση συνεργάστηκαν:
Γεωργία Αλεξανδρή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Βασίλης Αράπογλου, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Κάρολος-Ιωσήφ Καβουλάκος, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Γιώργος Κανδύλης, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Νικόλαος Καρανικόλας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Ιωάννης Σαγιάς, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Νικόλαος Σουλιώτης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιάννης Φραγκόπουλος, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Ιωάννης Χωριανόπουλος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εκδόσεις Σαββάλας
Paul Knox – Steven Pinch
Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων

Τίτλος πρωτοτύπου:
Urban Social Geography – An Introduction

Μετάφραση:
Γεωργία Αλεξανδρή, Βασίλης Αράπογλου, Κάρολος-Ιωσήφ Καβουλάκος, Γιώργος Κανδύλης,
Νικόλαος Καρανικόλας, Θωμάς Μαλούτας, Ιωάννης Σαγιάς, Νικόλαος Σουλιώτης, Γιάννης
Φραγκόπουλος, Ιωάννης Χωριανόπουλος

Εισαγωγή – Επιμέλεια: Θωμάς Μαλούτας

Διόρθωση: Βάσω Μπαχούρου
Φιλμ – μοντάζ: Β. Γραμέλης & ΣΙΑ Ο.Ε.
Σχεδίαση εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

© Pearson Education Limited 1982, 2006
This translation of URBAN SOCIAL GEOGRAPHY – AN INTRODUCTION 05 Edition is
published by arrangement with Pearson Education Limited

© Copyright για την ελληνική έκδοση
Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2009

Knox, Paul/Pinch, Steven
Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων / Paul Knox, Steven Pinch επιμ. Θωμάς Μαλούτας
Αθήνα: Σαββάλας 2009.

(Κοινωνικές επιστήμες = Social Sciences)

1. Κοινωνιολογία αστική 2. Πόλεις και κομποπόλεις 3. Ανθρωπογεωγραφία I. Knox, Paul II.
Pinch, Steven III. Μαλούτας, Θωμάς IV. Τίτλος V. Σειρά

307.76 - dc22

Σελίδες: 640 Σχήμα: 17x24
ISBN: 978-960-449-820-8 Κ.Α.: 22639

*Απαγορεύεται κάθε ολική ή μερική αναπαραγωγή του έργου
με οποιονδήποτε τρόπο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη*

Εκδόσεις Σαββάλας
Ζ. Πηγής 18, 106 81 Αθήνα
τηλ.: 210-33.01.251 Fax: 210-33.06.918
www.savallas.gr
e-mail: social@savallas.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗ

ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

- ✓ Ποιες μειονοτικές ομάδες στις δυτικές πόλεις παρουσιάζουν τον υψηλότερο βαθμό στεγαστικού διαχωρισμού;
- ✓ Ποιες διαδικασίες ευθύνονται για αυτά τα σχήματα διαχωρισμού;

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΑΡΚΕΤΕΣ ΛΟΓΙΚΕΣ ερμηνείες για τον στεγαστικό διαχωρισμό στην αστική κοινωνία. Η χωρική απομόνωση διαφορετικών «κοινοτήτων» συντελεί στον περιορισμό των συγκρούσεων ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες, ενώ διευκολύνει την άσκηση μεγαλύτερου κοινωνικού ελέγχου και προσδίδει σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες πιο συνεκτική πολιτική φωνή. Σημαντικός λόγος για τη στεγαστική συσσωμάτωση κοινωνικών ομάδων είναι επίσης η επιθυμία των μελών τους να διατηρήσουν τη συλλογική τους ταυτότητα ή τον τρόπο ζωής τους. Ένας από τους βασικούς μηχανισμούς με τον οποίο αυτός ο διαχωρισμός καθίσταται δυνατός είναι οι κανόνες της ομάδας που ενθαρρύνουν την ενδογαμία και αποτρέπουν γάμους μεταξύ μελών από διαφορετικές κοινωνικές, θρησκευτικές, εθνοτικές ή φυλετικές ομάδες. Η οργάνωση των ομάδων σε διαφορετικές εδαφικές περιφέρειες διευκολύνει τη λειτουργία αυτού του μηχανισμού, καθώς περιορίζει το πλήθος των «εξωτερικών» επαφών. Έτσι, οι άνθρωποι τείνουν να παντρεύονται ανθρώπους ίσους με αυτούς ως προς την κοινωνική θέση – και επομένως παντρεύονται τους γείτονές τους. Υπάρχουν βέβαια και αρκετοί αρνητικοί λόγοι πίσω από τη διατήρηση του στεγαστικού διαχωρισμού. Ξεκινώντας από το φόβο της έκθεσης στην «ετερότητα», οι λόγοι αυτοί επεκτείνονται μέχρι τις προσωπικές και θεσμοποιημένες διακρίσεις στη βάση της κοινωνικής τάξης, της κουλτούρας, του κοινωνικού φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της εθνότητας και της φυλής.

8.1. Κοινωνική περιχαράκωση, ρατσισμός και διακρίσεις

«Αυτό για το οποίο μιλάμε εδώ», παρατηρεί ο Chris Philo, είναι «ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε κουλτούρες στο πλαίσιο διαδικασιών κοινωνικοχωρικής διαφοροποίησης [...]»

και «[...] η σύγκρουση ανάμεσα σε ηθικά συστήματα (αποκλίνουσες υποθέσεις και επιχειρήματα σχετικά με το καλό και το κακό), που και τα δύο είναι αποτελέσματα αλλά και παράγοντες της κοινωνικοχωρικής ιεραρχίας των “νικητών” και των “ηττημένων» (Philo, 1991: 19).

Μια χρήσιμη έννοια στην προκειμένη περίπτωση είναι η **κοινωνική περιχαράκωση** (social closure) του Frank Parkin: οι «νικητές» χαρακτηρίζονται από την ικανότητά τους να ασκούν εξουσία «προς τα κάτω», αποκλείοντας τις λιγότερο ισχυρές ομάδες από επιθυμητούς χώρους και πόρους. Ο Parkin μιλά επίσης για **περιχαράκωση λόγω αποκλεισμού** [exclusionary closure]: ένα παράδειγμα είναι οι έκδηλες πρακτικές αποκλεισμού που ακολουθούν ορισμένες στεγαστικές τάξεις, όπως διαμορφώνονται με τη συμμετοχή τους σε ενώσεις ιδιοκτητών κατοικιών (βλ. Κεφάλαιο 6).

Ένα άλλο μέσο διαφοροποίησης «νικητών» και «ηττημένων» βρίσκεται στην κοινωνική κατασκευή του **ρατσισμού** (racism). Ο Peter Jackson όρισε το ρατσισμό ως «τη συνειδητή ή ασυνειδητή υπόθεση ότι οι άνθρωποι μπορούν να διαιρεθούν σε διακριτές “φυλές” σύμφωνα με φυσικά, βιολογικά κριτήρια και ότι οι συστηματικές κοινωνικές διαφορές ακολουθούν αυτόματα και αναπόφευκτα τις ίδιες διαχωριστικές γραμμές» (Jackson, 1989: 132-133), ορισμός που μπορεί να διευρυνθεί περιλαμβάνοντας και τις πολιτισμικές διαφορές. Ο ρατσισμός παράγει μειωτικές συνδηλώσεις τόσο για άτομα (π.χ. σεξουαλικότητα, εγγληματικότητα) όσο και για κοινωνικές ομάδες (π.χ. οικογενειακές δομές, παθολογίες που αποδίδονται σε πολιτισμικά χαρακτηριστικά).

Πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι ο ρατσισμός δεν αποτελεί μια ενιαία και αμετάβλητη συνθήκη της ανθρώπινης φύσης, αλλά αντίθετα συνίσταται από σύνολα στάσεων που συναρτώνται με τις μεταβαλλόμενες υλικές συνθήκες της κοινωνίας. Μπορούμε επομένως να εντοπίσουμε πληθώρα ρατσισμών στις σύγχρονες πόλεις, ανάλογα με τις ιδιαίτερες περιστάσεις και τους διαφορετικούς τόπους. Η Susan Smith (1988) υιοθέτησε αυτή την οπτική, υποστηρίζοντας ότι η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην πολιτική κουλτούρα και την οικονομική συγκυρία παρήγαγε τρεις διακριτές περιόδους ρατσισμού στη μεταπολεμική Βρετανία:

- *1945-1960*: Μια περίοδος κατά την οποία οι μαύροι και οι Ασιάτες, αν και συχνά θεωρούνταν πολιτισμικά υπανάπτυκτοι ή ηθικά κατώτεροι, θεωρούνταν επίσης κατ’ ουσίαν Βρετανοί και απολάμβαναν εξίσου με τους λευκούς το κύρος και τα προνόμια του πολίτη-μέλους της Κοινοπολιτείας. «Ήταν ευρέως αποδεκτό ότι η ιδιότητα του μετανάστη, όπως και τα προβλήματα που τη συνόδευαν, θα ήταν ένα προσωρινό προοίμιο της αφομοίωσης και της απορρόφησης» (Smith, 1988: 425).
- *1961-1975*: Οι αναταραχές στο Νότινγκ Χιλ του Λονδίνου (το 1958) σημάδεψαν το σημείο καμπής μετά το οποίο οι μαύροι και οι Ασιάτες έπαψαν να θεωρούνται συμπολίτες και άρχισαν να περιγράφονται ως ξένοι, με ξένες κουλτούρες, διαφορετικές νοοτροπίες, περιβάλλοντα και τρόπους ζωής. «Πάνω στα εύπλαστα πολιτισμικά

όρια που προηγουμένως θεωρούνταν ότι διέκριναν το μετανάστη από το “γηγενή” προστέθηκαν αμετάβλητες διαφορές βασισμένες στο χρώμα» (Smith, 1988: 428).

- 1976-: Περίοδος κοινωνικού αυταρχισμού κατά την οποία οι νεοφιλελεύθερες δοξασίες προσδιόρισαν το ζήτημα της φυλής ως άνευ σημασίας όσον αφορά την πολιτική και την οικονομία, ενώ την ίδια στιγμή η επανεμφάνιση ενός ηθικού συντηρητισμού, που επικαλείτο την αναβίωση της εθνικής υπερηφάνειας, ενίσχυε το ρατσισμό, αν και αυτή τη φορά υπό τις συγκαλυμμένες έννοιες της «κουλτούρας» και της «εθνότητας».

Η έμφαση της Smith στη αλληλεπίδραση πολιτικής κουλτούρας και οικονομικής συγκυρίας είναι εξαιρετικά σημαντική για την κατανόηση του φυλετικού διαχωρισμού σε κοινωνίες (όπως η Βρετανία και η Αμερική) όπου οι θεσμικές διακρίσεις μεταφέρουν το ρατσισμό σε ολόκληρο το σύστημα κατανομής της κατοικίας. Αυτές οι διακρίσεις διαχέονται στο νομικό πλαίσιο, στις κυβερνητικές πολιτικές (τις σχετικές, ανάμεσα σε άλλα, με την αστική ανάπτυξη, τη δημόσια κατοικία και την ανάπτυξη των προαστίων), στις διατάξεις για τις χρήσεις της δημόσιας (δημοτικής) γης και, όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 6, στις πρακτικές των κατασκευαστών, των γαιοιδιοκτητών, των τραπεζιτών, των ασφαλιστικών εταιρειών, των εκτιμητών και των κτηματομεσιτών. Το πρόσωπο δίκτυο πρακτικών αποκλεισμού που προκύπτει από τις θεσμικές διακρίσεις ενισχύει το ρατσισμό και τις ατομικές διακρίσεις μέχρι το σημείο όπου ο στεγαστικός διαχωρισμός οδηγεί εκ των πραγμάτων και σε διαχωρισμένα σχολεία, αγορές και χώρους διασκέδασης. Όλος αυτός ο χωρικός διαχωρισμός με τη σειρά του αναπαράγει το ρατσισμό και ανατροφοδοτεί τις υλικές ανισότητες ανάμεσα στις φυλετικές ομάδες.

8.2. Ο χωρικός διαχωρισμός μειονοτικών ομάδων

Με δεδομένες αυτές τις επισημάνσεις σχετικά με το ρατσισμό και τις διακρίσεις, μπορούμε τώρα να περιγράψουμε τη συσπείρωση και τον στεγαστικό διαχωρισμό μειονοτικών ομάδων ως φαινόμενα που συνδέονται αντίστροφα με τη διαδικασία της **αφομοίωσης** (assimilation) στην κοινωνία υποδοχής, μια διαδικασία που καθορίζεται με τη σειρά της από ποικίλες μορφές συλλογικής συμπεριφοράς που αποβλέπουν στην ελαχιστοποίηση των πραγματικών ή των προσλαμβανόμενων ως τέτοιων απειλών τις οποίες μια ομάδα δέχεται από τους «απ' έξω». Αλλά, προτού εξετάσουμε αυτές τις συμπεριφορές και τις χωρικές τους συνέπειες λεπτομερώς, είναι κατ' αρχήν απαραίτητο να ξεκαθαρίσουμε τη σημασία όρων όπως «μειονοτική ομάδα», «κοινωνία υποδοχής», «στεγαστικός διαχωρισμός» και «αφομοίωση».

8.2.1. Ζητήματα ορισμού και μέτρησης

Ο όρος **μειονοτική ομάδα** (minority group) χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει κάθε ομάδα που ορίζεται ή χαρακτηρίζεται με βάση τη φυλή, τη θρησκεία, την εθνότητα ή την κουλτούρα. Η χρήση του όρου υπονοεί ότι η παρουσία μιας τέτοιας ομάδας στην πόλη προέρχεται από κάποιο παλιό ή συνεχιζόμενο μεταναστευτικό ρεύμα. Επομένως μειονοτικές ομάδες με αυτή την έννοια μπορεί να είναι οι Αφροαμερικανοί, οι Πορτορικανοί, οι Ιταλοί, οι Εβραίοι, οι Μεξικανοί, οι Βιετναμέζοι και οι Ινδοί στις αμερικανικές πόλεις· οι έγχρωμοι από την Καραϊβική, οι Ασιάτες και οι Ιρλανδοί στις βρετανικές πόλεις· οι Αλγερινοί και οι Ισπανοί στις γαλλικές· οι Τούρκοι και οι Κροάτες στις γερμανικές κ.ο.κ. Αν και η κοινωνία υποδοχής δεν είναι απαραίτητα ομοιογενής, περιλαμβάνει πάντοτε μια **κυρίαρχη ομάδα** (charter group) που αντιπροσωπεύει την κυρίαρχη μήτρα στην οποία κάθε νέα μειονοτική ομάδα εισάγεται. Στη Βόρεια Αμερική, την Αυστραλία και τη Μεγάλη Βρετανία η κυρίαρχη ομάδα στις περισσότερες πόλεις είναι λευκή με «αγγλοσαξονική» κουλτούρα. Ο βαθμός χωρικού διαχωρισμού των μειονοτικών ομάδων από την κυρίαρχη ποικίλλει σημαντικά από πόλη σε πόλη, ανάλογα με την ομάδα που μας απασχολεί.

Ο **στεγαστικός διαχωρισμός** (segregation) θεωρούμε εδώ ότι αναφέρεται σε καταστάσεις όπου τα μέλη μιας μειονοτικής ομάδας δεν κατανέμονται απολύτως ομοιόμορφα ως προς τον λοιπό πληθυσμό στο χώρο κατοικίας. Κάτι τέτοιο προφανώς καλύπτει μεγάλο εύρος περιστάσεων και είναι χρήσιμο να μπορούμε να ποσοτικοποιήσουμε με κάποιον τρόπο τον συνολικό βαθμό του στεγαστικού διαχωρισμού. Αρκετοί δείκτες διαχωρισμού είναι πράγματι διαθέσιμοι, αν και η στατιστική ευαισθησία όλων τους εξαρτάται από την κλίμακα των χωρικών μονάδων που χρησιμοποιούμε. Μία από τις πλέον διαδεδομένες μεθόδους ποσοτικοποίησης του βαθμού στον οποίο είναι στεγαστικά διαχωρισμένη μια μειονοτική ομάδα αποτελεί ο **δείκτης ανομοιότητας** (index of dissimilarity), ο οποίος είναι παρόμοιος με το δείκτη Gini για την ανισότητα και παράγει θεωρητικές τιμές που ποικίλλουν από το 0 (καθόλου διαχωρισμός) μέχρι το 100 (απόλυτος διαχωρισμός).

Οι τιμές του δείκτη, όπως έχουν υπολογιστεί για δεδομένα σε επίπεδο απογραφικού τομέα σε πόλεις των ΗΠΑ, δείχνουν ότι οι Αφροαμερικανοί εμφανίζουν τον πλέον υψηλό βαθμό στεγαστικής διαφοροποίησης στην Αμερική, με τιμές που ξεπερνούν συνήθως το 80. Οι Πορτορικανοί και οι Κουβανοί εμφανίζουν επίσης πολύ υψηλό βαθμό διαχωρισμού, με τις τιμές του δείκτη να ξεπερνούν συνήθως το 60. Το ίδιο συμβαίνει με τις νέες μεταναστευτικές ομάδες των δεκαετιών του 1980, του 1990 και του 2000, δηλαδή τους Μεξικανούς και τους Ασιάτες (Garcia, 1985· βλ. επίσης Roseman κ.ά., 1995· και Πλαίσιο 8.1).

Ο στεγαστικός διαχωρισμός των μειονοτικών ομάδων στις ευρωπαϊκές πόλεις είναι, συγκριτικά, σχετικά χαμηλός (Madanipour κ.ά., 1998· Hudson & Williams, 1999).

Στη Βρετανία, για παράδειγμα, οι τιμές που υπολογίστηκαν για μεταναστευτικές μειονοτικές ομάδες –τους έγχρωμους από την Καραϊβική, τους Πακιστανούς, τους Ινδούς και τους Αφρικανούς– στο επίπεδο του απογραφικού τομέα κυμαίνονται ανάμεσα στο 40 και το 70 (Phillips & Karn, 1991· Peach, 1998). Η σημαντικότερη εξαίρεση είναι της ομάδας από το Μπαγκλαντές, η οποία στο Λονδίνο, λόγω χάρη, είναι σε μεγάλο βαθμό συγκεντρωμένη σε ένα μόνο δήμο (Τάουερ Χάμιλετς) και παρουσιάζει δείκτες ανομοιότητας παρόμοιους με των Αφροαμερικανών στις ΗΠΑ. Ο πληθυσμός των *Gastarbeiter* («φιλοξενούμενων εργατών») στις πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης είναι πολύ λιγότερο διαχωρισμένος: οι τιμές του δείκτη για τους Τούρκους, τους Έλληνες, τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους στις γερμανικές, τις ολλανδικές και τις ελβετικές πόλεις, λόγω χάρη, κυμαίνονται ανάμεσα στο 35 και το 50. Σε περισσότερο λεπτομερή επίπεδα ανάλυσης ο βαθμός στεγαστικού διαχωρισμού μπορεί να είναι πολύ υψηλότερος, με τιμές ανάμεσα στο 80 και το 90 για τους Ασιάτες, τους έγχρωμους από την Καραϊβική, τους Τούρκους και τους Βορειοαφρικανούς στην κλίμακα μεμονωμένων δρόμων σε πόλεις της βορειοδυτικής Ευρώπης. Αυτό δείχνει το ευμετάβλητο των στατιστικών δεικτών και καθιστά δύσκολη τη σύγκριση των πόλεων.

Μια άλλη πρακτική δυσκολία ως προς την ακριβή διατύπωση συμπερασμάτων για το βαθμό στεγαστικού διαχωρισμού είναι ότι οι μειονοτικές ομάδες μπορεί να εμφανίζουν σημαντικές εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Οι παρατηρήσεις, παραδείγματος χάρι, όσον αφορά τον στεγαστικό διαχωρισμό των Ασιατών στις βρετανικές πόλεις συχνά παραγνωρίζουν την τάση των Ινδών, των Πακιστανών και των καταγόμενων από το Μπαγκλαντές να σχηματίζουν αρκετά διακριτές κοινότητες, παρ' ότι αυτές μπορεί να φαίνονται για τον εξωτερικό παρατηρητή ως μέρη της ίδιας κοινότητας. Οι μουσουλμάνοι διακρίνονται από τους ινδουιστές, αυτοί που μιλούν γκουτζαράτι από εκείνους που μιλούν παντζάμπι, και οι Ασιάτες της ανατολικής Αφρικής από όλους τους υπόλοιπους Ασιάτες· και όλοι αυτοί οι διαχωρισμοί διατηρούνται ακόμη και μέσα στον τομέα της δημόσιας κατοικίας. Με ανάλογο τρόπο, οι διακριτές νησιωτικές κοινότητες των Δυτικών Ινδιών αναπαράγονται στο χάρτη του Λονδίνου κατά το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου:

Υπάρχει ένα αρχιπέλαγος νησιωτών από τα Γουίντγουορντ και τα Λίγουορντ βόρεια του Τάμεση· οι Δομηνικανοί και οι προερχόμενοι από τον Άγιο Λουκά έχουν τους πυρήνες τους στο Νότινγκ Χιλ· αυτοί που κατάγονται από τη Γρενάδα εντοπίζονται στα δυτικά, στο Χάμερσμυθ και στο Ίλνγκ· οι προερχόμενοι από το Μοντσεράτ συγκεντρώνονται στο Στόουκ Νιούίνγκτον, στο Χάκνι και στο Φίνσμπερι Παρκ· οι καταγόμενοι από την Αντίγκουα διασπείρονται στα ανατολικά, στο Χάκνι, το Ουόλθαμ Φόρεστ και το Νιούχαμ· νότια από το ποτάμι είναι η Τζαμάικα. (Peach, 1984)

Αυτό πάντως που φαίνεται αρκετά καθαρά από τις διαθέσιμες ενδείξεις είναι ότι οι περισσότερες μειονότητες τείνουν να διαχωρίζονται συστηματικά από την κυρίαρχη

ομάδα. Αυτός ο στεγαστικός διαχωρισμός έχει αποδειχτεί μεγαλύτερος απ' όσο θα περιμέναμε με βάση την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των εν λόγω ομάδων. Με άλλα λόγια, το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό στάτους των μειονοτικών ομάδων μπορεί μόνο εν μέρει να εξηγήσει το υψηλό επίπεδο στεγαστικού διαχωρισμού. Η διατήρηση μιας εισρέουσας μεταναστευτικής ομάδας ως διακριτής κοινωνικής και χωρικής οντότητας εξαρτάται από το κατά πόσο προχωρά η διαδικασία της αφομοίωσης.

Η διαδικασία αυτή μπορεί να συντελείται με διαφορετική ταχύτητα για διαφορετικές ομάδες, ανάλογα με αυτό που γίνεται αντιληπτό ως κοινωνική απόσταση από την κυρίαρχη ομάδα. Επιπλέον, η **συμπεριφορική αφομοίωση** (behavioural assimilation) – η πρόσκτηση από τη μεριά της μειονοτικής ομάδας πολιτισμικής ζωής κοινής με αυτήν της κυρίαρχης ομάδας – μπορεί να λάβει χώρα πιο γρήγορα από τη **δομική αφομοίωση** (structural assimilation) – τη διάχυση των μελών της μειονοτικής ομάδας στα κοινωνικά και επαγγελματικά στρώματα της κοινωνίας της κυρίαρχης ομάδας (Hiebert & Ley, 2003). Θα πρέπει να θυμηθούμε σε αυτό το σημείο ότι η αφομοίωση δεν είναι απλώς μια διαδικασία απορρόφησης μιας κουλτούρας από κάποια άλλη. Τόσο η κυρίαρχη όσο και οι μειονοτικές κουλτούρες υπόκεινται σε αλλαγή λόγω της αφομοίωσης μέσα από τη δημιουργία νέων υβριδικών μορφών ταυτότητας (Κεφάλαιο 3). Παρ' όλα αυτά, σε γενικές γραμμές η ταχύτητα και ο βαθμός αφομοίωσης μιας μειονοτικής ομάδας εξαρτώνται από παράγοντες που μπορούν να διαιρεθούν σε δύο κατηγορίες: 1) στους εξωτερικούς παράγοντες, που περιλαμβάνουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές της κυρίαρχης ομάδας, τις θεσμικές διακρίσεις και τις δομικές επιπτώσεις, και 2) στους παράγοντες που έχουν να κάνουν με την εσωτερική συνεκτικότητα της ομάδας. Οι παράγοντες αυτοί είναι εκείνοι που καθορίζουν όχι μόνο το βαθμό και το χαρακτήρα της σύγκρουσης ανάμεσα στις μειονοτικές ομάδες και την κυρίαρχη, αλλά επίσης τα χωρικά σχήματα στεγαστικού διαχωρισμού και συσπείρωσης.

8.2.2. Εξωτερικοί παράγοντες: Διακρίσεις και δομικές επιπτώσεις

Οι μειονοτικές ομάδες που γίνονται αντιληπτές από μέλη της κυρίαρχης ομάδας ως κοινωνικά ανεπιθύμητες θα γνωρίσουν χωρική απομόνωση μέσα από ποικίλους μηχανισμούς. Ένας από τους πλέον προφανείς και άμεσους είναι η στρατηγική του «μπλοκαρίσματος» που ασκείται από τους υπάρχοντες κατοίκους των συνοικιών της πόλης καθώς προσπαθούν να αντισταθούν στην «εισβολή» μειονοτικών ομάδων. Την ίδια στιγμή, συσσωματώσεις μειονοτικών ομάδων εδραιωμένων και με μεγάλη εσωτερική συνοχή τείνουν να προβάλλουν τη μεγαλύτερη αντίσταση στην εισβολή άλλων, υπερασπίζοντας ενεργά την περιοχή τους με ποικίλους τρόπους (από την κοινωνική εχθρότητα και την άρνηση πώλησης ή εκμίσθωσης κατοικιών μέχρι τη χαμηλής έντασης βία και τον εσκεμμένο βανδαλισμό) απέναντι σε παρεισακτα μέλη (άλλων) μειονοτικών ομάδων.

Όπου αυτή η στρατηγική της «ρηγής αντίθεσης» («voice» option) δεν είναι αποτε-

ΠΛΑΙΣΙΟ 8.1

**Βασικές τάσεις στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης:
Η λατινοποίηση των πόλεων των ΗΠΑ**

Η πιο σημαντική εξέλιξη στη μεταβαλλόμενη κοινωνική γεωγραφία των πόλεων των ΗΠΑ είναι η αυξανόμενη λατινοποίησή τους – η συγκρότηση δηλαδή γειτονιών όπου κυριαρχούν κάτοικοι με λατινοαμερικανικές πολιτισμικές ρίζες, οι οποίοι αναφέρονται άλλοτε ως Λατινοαμερικανοί (Latin-Americans), άλλοτε ως Λατίνοι (Latinos) και άλλοτε ως ισπανόφωνοι (Hispanics). Όσο αμφιλεγόμενη και αν είναι η ορολογία (βλ. Davis, 2000), σε κάθε περίπτωση η κατηγορία περιλαμβάνει εκείνους και εκείνες των οποίων η γενεαλογία μπορεί να αναζητηθεί προς τα πίσω σε πολλά έθνη της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής, κυρίως στο Μεξικό αλλά επίσης στο Πουέρτο Ρίκο, στην Κούβα, στο Ελ Σαλβαδόρ, στη Δομινικανή Δημοκρατία, τη Χιλή, την Κολομβία, στον Ισημερινό και στη Γουατεμάλα.

Είτε λόγω των προτιμήσεών τους είτε εξαιτίας περιορισμών, οι Λατίνοι παρουσιάζουν έντονη συγκέντρωση στις αστικές περιοχές, και μάλιστα σε πολλές πόλεις των ΗΠΑ –ειδικά στα νοτιοδυτικά, όπως στο Λος Άντζελες, στο Χιούστον, στο Σαν Ντιέγκο και στο Φοίνιξ– έχουν αντικαταστήσει τους Αφροαμερικανούς στη θέση της κυρίαρχης μειονοτικής εθνοτικής ομάδας. Επιπλέον, λόγω του πρόσφατου της μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ (νόμιμης και παράνομης) και λόγω της υψηλότερης, σε σχέση με τον αγγλόφωνο (Anglo) πληθυσμό, γεννητικότητάς τους, οι Λατίνοι αυξάνονται με πολύ πιο γρήγορο ρυθμό από άλλα τμήματα της αμερικανικής κοινωνίας.

Η σύνθεση των λατινοαμερικανικών ομάδων ποικίλλει από πόλη σε πόλη. Στο Λος Άντζελες ο πληθυσμός τους είναι κατά τα τρία τέταρτα μεξικανικής καταγωγής, στο Μαϊάμι είναι κατά τα δύο τρίτα κουβανικής και στη Νέα Υόρκη σχεδόν κατά το ήμισυ πορτορικανικής. Ο Mike Davis (2000) υποστηρίζει ότι οι γειτονίες τους (παραδοσιακά γνωστές ως *barrios*) αντιστοιχούν γενικά σε τέσσερις τύπους:

- *Πρωτεύοντα barrios με μικρούς δορυφόρους*: Μια απλή εθνοτική «γωνιά» ανάμεσα σε μεγάλους ομόκεντρους δακτυλίους, ένα σχήμα τυπικό στο Λος Άντζελες πριν από το 1970 και σήμερα στην Ουάσινγκτον, στο Χιούστον, στην Ατλάντα, στη Φιλαδέλφεια και στο Φοίνιξ.
- *Πολυκεντρικά barrios*: Πολλαπλοί θύλακες, όπως στην περίπτωση του Σικάγου σήμερα όπου συναντούμε τέσσερις περίπου ισομεγέθεις περιοχές Λατίνων.
- *Πολυπολιτισμικά μωσαϊκά*: Μια σειρά ετερογενών γειτονιών με ισπανόφωνους διαφορετικής προέλευσης, κατηγορία που συναντούμε αποκλειστικά στη Νέα Υόρκη με τις τουλάχιστον 21 μεγάλες περιοχές Λατίνων.
- *Πόλη μέσα στην πόλη*: Ο Davis χρησιμοποιεί αυτό τον όρο αποκλειστικά για το σημερινό Λος Άντζελες, όπου το πλήθος των ισπανόφωνων γειτονιών διασπείρεται σε δακτυλίους και τομείς γύρω από τις παλαιότερες εργατικές-βιομηχανικές συνοικίες της μητρόπολης. Αυτό το σχήμα αντανακλά τα επαγγέλματα που οι Λατίνοι κατέχουν, κυρίως σε σχετικά κακοπληρωμένες υπηρεσίες εντάσεως εργασίας και στην ελαφρά βιομηχανία.

Οι σύνθετες επιπτώσεις της αυξανόμενης λατινοποίησης των αμερικανικών πόλεων χρήζουν περαιτέρω αναλυτικής διερεύνησης. Υπάρχουν πάντως πολλές διαφορετικές εκδηλώσεις της κουλτούρας των Λατίνων. Για παράδειγμα, αν και οι Λατίνοι είναι κατά κύριο λόγο καθολικοί και ισπανόφωνοι, ορισμένοι είναι οπαδοί προτεσταντικών ευαγγελικών αιρέσεων. Ακόμα, οι Κουβανοί εξόριστοι στο Μαϊάμι μπορεί να έχουν διαφορετικές συμπεριφορές από τους χωρικούς που η φτώχεια ξεριζώσε από το Μεξικό οδηγώντας τους στο Λος Άντζελες. Φαίνεται ότι νέες και ποικίλες υβριδικές ταυτό-

ητες ανακλύπουν, ο χαρακτήρας των οποίων εξαρτάται από την ανάμειξη διαφορετικών ισπανόφωνων ομάδων (ας σκεφτούμε, λόγου χάρη, τις διαφορές μεταξύ εθνικών και περιφερειακών-υποεθνικών ταυτοτήτων) και από τη σχέση τους με τις κύριες εθνοτικές ομάδες.

Εχθρός του συντηρητισμού των προαστίων, ο Mike Davis βλέπει την ανάπτυξη των γειτονιών των Λατίνων ως μια καλοδεχούμενη διάχυση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας που ανανεώνει τις παρακμάζουσες κεντρικές περιοχές των πόλεων. Επίσης, αντιμετωπίζει τους Λατίνους ως πρωτοπόρες ταξικές συμμαχίες εργατών που αγωνίζονται για καλύτερες αποδοχές και εργασιακά δικαιώματα. Μολονότι σε μεγάλο βαθμό στερούνται του εκλογικού δικαιώματος ή είναι απρόθυμοι να το ασκήσουν, οι Λατίνοι είναι κατά βάση Δημοκρατικοί στις πεποιθήσεις τους. Ωστόσο, σημαντικό μέρος τους ευθυγραμμίζεται με τις ρεπουμπλικανικές αξίες της ατομικής αυτοτέλειας, της σπουδαιότητας της θρησκείας και της εναντίωσης στις εκτρώσεις.

Βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη Λατινοποίηση (βλ. Γλωσσάρι)

Ετεροτοπία (heterotopia), *Mestizo*, οριακός χώρος (liminal space), πόλη-παρίας (pariah city), συνοριακοί χώροι (borderlands), τρίτος χώρος (third space), υβριδικότητα (hybridity).

Βιβλιογραφία

Davis, M. (2000), *Magical Urbanism: Latinos Reinvent the US City*, Λονδίνο, Verso

λεσματική ή εκεί όπου περισσότερο κινητικά νοικοκυριά (κοινωνικά και γεωγραφικά) κατέχουν μια διεκδικούμενη περιοχή, η κυρίαρχη ομάδα υιοθετεί συνήθως τη στρατηγική της «εξόδου» («exit» option). Η εισβολή σε μια περιοχή της κυρίαρχης ομάδας προκαλεί γενικά εκροή κατοίκων που ανήκουν σε αυτήν, εκροή που συνεχίζεται με σταθερό ρυθμό· όταν η αναλογία των νοικοκυριών της εισβάλλουσας μειονοτικής ομάδας είναι αρκετά μεγάλη προκαλείται πολύ πιο γρήγορη έξοδος. Το σημείο αυτό είναι γνωστό ως «σημείο ανατροπής» («tipping point»). Το ακριβές επίπεδο όπου εντοπίζεται το «σημείο ανατροπής» είναι δύσκολο να υπολογιστεί, αν και έχει υποστηριχθεί ότι για τους λευκούς που δέχονται την «εισβολή» των Αφροαμερικανών θα πρέπει να αναμένουμε την ανατροπή όταν η παρουσία των Αφροαμερικανών αγγίζει το 30% (Rose, 1970). Η συνακόλουθη αποχώρηση των κατοίκων της κυρίαρχης ομάδας σε άλλες γειτονιές επιλύει αποτελεσματικά την εδαφική σύγκρουση ανάμεσα στις δύο ομάδες, αφήνοντας τη μειονοτική ομάδα χωρικά απομονωμένη μέχρι την επόμενη φάση εδαφικής εξάπλωσης.

Η χωρική απομόνωση των μειονοτικών ομάδων προκαλείται επίσης μέσα από διακρίσεις στην αγορά κατοικίας, οι οποίες τις περιορίζουν σε μικρές νησίδες του αστικού ιστού. Αν και επίσημοι φραγμοί δεν είναι σύννομοι, οι μειονότητες αποκλείονται συστηματικά από τις γειτονιές της κυρίαρχης ομάδας με ποικίλους τρόπους. Στο Κεφάλ-

λαιο 6 είδαμε ότι ο ρόλος των κτηματομεσιτών και των δανειοδοτών είναι εξαιρετικά σημαντικός στον τομέα της ιδιοκατοίκησης, ενώ ο ρόλος των «κοινωνικών θυροφυλάκων» που αναλαμβάνουν οι ιδιώτες γαιοϊδιοκτήτες επίσης συμβάλλει στη διαιώνιση των φυλετικά διαχωρισμένων τοπικών υποαγορών κατοικίας. Εκτός αυτού υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι οι μετανάστες και οι μειονότητες υφίστανται διακρίσεις και στον δημόσιο τομέα της κατοικίας.

Στη Μεγάλη Βρετανία οι φυλετικές μειονότητες βρέθηκαν σε δυσμενή θέση στον τομέα της δημόσιας κατοικίας με τρεις τρόπους. Πρώτον, στην αρχή είχαν περισσότερες δυσκολίες να αποκτήσουν πρόσβαση σε οποιαδήποτε δημόσια κατοικία εξαιτίας της περιορισμένης περιόδου παραμονής τους σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή οποιουδήποτε δήμου. Δεύτερον, σε πολλές περιπτώσεις τούς διανεμήθηκαν κατοικίες κακής ποιότητας, ιδιαίτερα παλιά διαμερίσματα. Και τρίτον, κατανεμήθηκαν δυσανάλογα σε μη δημοφιλή συγκροτήματα στα κέντρα των πόλεων, κάτι που ενέτεινε την εκεί συγκέντρωση του μη λευκού πληθυσμού. Αυτά τα μειονεκτήματα είναι εν μέρει αποτέλεσμα διακρίσεων χωρίς πρόθεση (όπως αυτές που απορρέουν από τις προϋποθέσεις στέγασης που διατυπώνονται στους **κανόνες επιλεξιμότητας** [eligibility rules]) και εν μέρει αποτέλεσμα περισσότερο ηθελημένων διακρίσεων, μέσα από προσωπικές προκαταλήψεις, για παράδειγμα εκείνες των ελεγκτών (housing visitors) υπαλλήλων των φορέων δημόσιας κατοικίας, που μπορεί να κατανοούν λίγο ή καθόλου το πολιτισμικό υπόβαθρο και την οικογενειακή ζωή των μεταναστευτικών νοικοκυριών (Phillips & Karn, 1991). Οι επιπτώσεις αυτού του είδους διάκρισης εντείνονται εξαιτίας των πολιτικών που εφαρμόζουν οι πολεοδόμοι. Και πάλι, κατά ένα μέρος αυτές οι διακρίσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αθέλητες, όπως όταν παραγνωρίζονται οι μειονοτικές γειτονιές σε σχέδια ανάπτυξης και αναμόρφωσης κεντρικών περιοχών. Αλλά συχνά είναι εσκεμμένες, όπως στις περιπτώσεις μεθοδευμένης τροποποίησης των χρήσεων γης και των κανονισμών ζωνοποίησης με σκοπό να αποκλειστούν οι μη λευκοί από προαστιακές περιοχές κατοικίας στις πόλεις των ΗΠΑ.

Το τελικό αποτέλεσμα αυτών των διακρίσεων είναι να καθίσταται ένα μέρος του οικιστικού αποθέματος απροσπέλαστο για τα μέλη μειονοτικών ομάδων, τα οποία παγιδεύονται σε ιδιωτικά ενοικιαζόμενες κατοικίες και βρίσκονται ανίσχυρα έναντι των ιδιοκτητών, οι οποίοι απαιτούν υπέρογκα ενοίκια ενώ προσφέρουν περιορισμένη εξασφάλιση όσον αφορά τη διάρκεια της διαμονής. Στην προσπάθειά τους να αποδεδμευτούν από αυτή την κατάσταση, ορισμένοι ένοικοι γίνονται ιδιοκτήτες αγοράζοντας μεγάλες απαξιωμένες κατοικίες και υπενοικιάζοντας ένα τμήμα τους για να αποπληρώσουν το κόστος του δανείου ή/και της επισκευής. Άλλοι καταφέρνουν να αγοράσουν μικρότερα οικήματα τα οποία μοιράζονται με κάποια άλλη οικογένεια ή με κάποιον ενοικιαστή, όμως για πολλούς από αυτούς η αγορά συνεπάγεται επιβαρυντικά και ανορθόδοξα μέσα αποπληρωμής. Ιδιαίτερα οι Ασιάτες φαίνεται να έχουν ισχυρή κλίση προς την ιδιοκατοίκηση έναντι της ενοικίασης, παρά το μεγαλύτερο κόστος.

Το γεγονός ότι η φθηνή κατοικία (για αγορά ή ενοικίαση) εντοπίζεται σε συγκεκριμένες περιοχές, κάτι που συχνά αποκαλείται «**επίδραση του ιστού**» («fabric effect»), είναι μια σημαντική παράμετρος της αστικής δομής, η οποία τείνει να διαχωρίζει τις μειονοτικές ομάδες από τον υπόλοιπο πληθυσμό κατευθύνοντάς τες σε περιορισμένες νησίδες. Επιπλέον, καθώς πολλές μειονοτικές ομάδες έχουν ιδιαίζουσα δημογραφική δομή, όπου κυριαρχούν οι νεαροί ενήλικοι άνδρες ή/και οι διευρυμένες οικογένειες, οι στεγαστικές τους ανάγκες –κατοικίες με ένα δωμάτιο και μεγάλα οικήματα αντίστοιχα– μπορούν να εξυπηρετηθούν μόνο σε πολύ συγκεκριμένους τόπους. Για αυτόν το λόγο, σε πολλές πόλεις η κατανομή των συσσωματώσεων των μειονοτήτων είναι στενά συνυφασμένη με τη γεωγραφία του οικιστικού αποθέματος. Πρόσφατες ενδειξεις από τη Μεγάλη Βρετανία δείχνουν ότι οι εθνοτικές μειονότητες έχουν κάνει μικρές προόδους στην αγορά κατοικίας από τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, αν και η πρόοδος αυτή διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες. Άλλωστε, αν και λιγότερο εμφανείς απ' ό,τι στο παρελθόν, οι θεσμικές διακρίσεις παίζουν ακόμα ρόλο. Για παράδειγμα, μια μελέτη του 1990 από την Επιτροπή Φυλετικής Ισότητας (Commission for Racial Equality) διαπίστωσε, χρησιμοποιώντας ηθοποιούς, ότι μία στις πέντε υπηρεσίες στέγασης προέβαινε σε πρακτικές διακρίσεων που περιόριζαν τις επιλογές των μελών των εθνοτικών ομάδων (Phillips, 1998). Η έρευνα του Ratcliff (1997) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, παρόλο που τα μεγέθη του στεγαστικού διαχωρισμού των εθνοτικών μειονοτήτων μειώνονταν, υπήρχαν ακόμη διακυμάνσεις στην ποιότητα της κατοικίας των μειονοτικών ομάδων και του ευρύτερου πληθυσμού που μπορούσαν να εξηγηθούν αποκλειστικά με οικονομικούς όρους. Αυτό δείχνει ότι οι παράγοντες που οδηγούν στον στεγαστικό διαχωρισμό μπορεί να μειώθηκαν, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν εξαλείφθηκαν. Λόγου χάρη, τα τελευταία χρόνια ο ανταγωνισμός μεταξύ των ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων τα οδήγησε να αντιμετωπίσουν τις εθνοτικές μειονότητες ως νέα πηγή κέρδους και να τις διεκδικήσουν ως πελάτες, αλλά φαίνεται ότι οι αντιλήψεις σχετικά με το ρίσκο διαφέρουν ανάλογα με τις διάφορες ομάδες. Σχετική έρευνα στο Μπέντφορντ έδειξε ότι οι Ασιάτες έχαιραν εκτίμησης για την αξιοπιστία και την προσεκτική τους διαχείριση, ενώ οι προερχόμενοι από την Καραιβική αντιμετωπίζονταν με καχυποψία (Sarre κ.ά., 1989).

Πίσω από τις διακρίσεις στις οποίες επιδίδεται η κυρίαρχη ομάδα και τη συγέντρωση των μειονοτικών ομάδων σε συγκεκριμένους θύλακες φθηνής κατοικίας βρίσκεται η θέση τους στη συνολική κοινωνική και οικονομική ιεραρχική δομή. Σε αυτό το πλαίσιο, οι διακρίσεις που ασκούν εκείνοι που ανήκουν στα εργατικά στρώματα της κυρίαρχης ομάδας έχουν να κάνουν με το ρόλο που αποδίδεται στις μειονοτικές ομάδες στις αγορές εργασίας και κατοικίας – ρόλο ανταγωνιστών των οποίων η παρουσία συντελεί στη μείωση των μισθών και στην πτώση της ποιότητας ζωής. Με άλλα λόγια, οι μειονοτικές ομάδες αντιμετωπίζονται ως ο αποδιοπομπαίος τράγος για τις αδυναμίες του οικονομικού συστήματος.

Η συγκέντρωση των μειονοτικών ομάδων στο κατώτερο άκρο της επαγγελματικής δομής αποτελεί τον πιο αποφασιστικό παράγοντα του εντοπισμού τους σε φτωχές κατοικίες. Εξαιτίας της έλλειψης προσόντων και τίτλων εκπαίδευσης, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων τείνουν συχνά να συγκεντρώνονται σε επαγγέλματα τα οποία δεν είναι ελκυστικά για τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας, αντίθετα συνήθως είναι δυσάρεστα ή απαξιωμένα με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και κατά βάση αποφέρουν χαμηλές αποδοχές. Η πλειονότητα αυτών των επαγγελμάτων συνδέεται με την κεντρική επιχειρηματική περιοχή και την άμεση περιφέρειά της, και η εξάρτηση των μειονοτικών ομάδων από δουλειές στο κέντρο και την ευρύτερη κεντρική περιοχή της πόλης αναφέρεται ως πρωταρχικός καθοριστικός παράγοντας για τη χωροθέτηση των μειονοτικών περιοχών κατοικίας. Αυτός ο παράγοντας ενισχύεται με τη σειρά του από τη χωροθέτηση φτηνής κατοικίας στις κεντρικές γειτονιές που βρίσκονται γύρω από την κεντρική επιχειρηματική περιοχή. Η απομόνωση των μειονοτικών ομάδων σε αυτούς τους τομείς των αγορών κατοικίας και εργασίας εντάθηκε εξαιτίας της μαζικής αποβιομηχάνισης πολλών μεγάλων πόλεων κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 και τη μετακίνηση στα προάστια των νέων ευκαιριών απασχόλησης (βλ. Κεφάλαιο 2). Αυτό παγίδευσε αποφασιστικά πολλούς από τους φτωχούς σε κεντρικές γειτονιές της πόλης εξαιτίας της αδυναμίας τους να καλύψουν το απαιτούμενο κόστος μετακίνησης.

Πρόσφατες ενδείξεις στη Βρετανία δείχνουν περιορισμένη αλλά και εξαιρετικά άνιση πρόοδο σε ό,τι αφορά την κοινωνικοοικονομική ανέλιξη των εθνοτικών μειονοτικών ομάδων (Phillips, 1998). Για παράδειγμα, οι Ινδοί άντρες παρουσιάζουν επαγγελματική δομή παρόμοια με εκείνη των λευκών και είναι εξίσου πιθανό να κατέχουν ανώτερες και διευθυντικές επαγγελματικές θέσεις, αλλά οι μαύροι άντρες από την Καραϊβική υποεκπροσωπούνται σημαντικά στις ανώτερες επαγγελματικές ομάδες. Παρόμοια, οι άντρες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές είναι λιγότερο πιθανό να κατέχουν εξειδικευμένες χειρωνακτικές ή ανώτερες επαγγελματικές θέσεις εργασίας σε σχέση με τους λευκούς. Στην περίπτωση ωστόσο των γυναικών υπάρχουν μικρότερες διαφορές ανάμεσα στα «λευκά» και τα «μαύρα» σχήματα απασχόλησης, ως αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό της μικρότερης παρουσίας γυναικών στις ανώτερες και διευθυντικές επαγγελματικές ομάδες. Κατά ενδιαφέροντα τρόπο οι νέοι ενήλικες των μειονοτικών ομάδων έχουν να παρουσιάσουν σχήματα επαγγελματικής εξέλιξης κάπως διαφορετικά από εκείνα των μεγαλύτερων. Έτσι, οι νέοι μαύροι ενήλικες από την Καραϊβική έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να ασκούν επαγγέλματα γραφείου απ' ό,τι οι γονείς τους. Ωστόσο οι νέοι ενήλικες ινδικής καταγωγής είναι λιγότερο πιθανό σε σχέση με τους γονείς τους να βρίσκονται σε ανώτερες επαγγελματικές θέσεις, παρ' ό,τι εκπροσωπούνται καλά στις χαμηλές θέσεις των επαγγελμάτων γραφείου. Συνολικά, η ανεργία των εθνοτικών μειονοτικών ομάδων στη Μεγάλη Βρετανία είναι μεγαλύτερη από εκείνη των λευκών και αυτό αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την κοινωνικοοικονομική ανέλιξη και τη στεγαστική κινητικότητα.

8.2.3. Συσπείρωση: Εσωτερική συνοχή της ομάδας

Παρ' ότι οι συμπεριφορές της κυρίαρχης ομάδας και τα δομικά φαινόμενα εξηγούν σε μεγάλο βαθμό τον στεγαστικό διαχωρισμό, δεν ερμηνεύουν ικανοποιητικά τη συσσωμάτωση (*συσπείρωση* [congregation]) των μειονοτικών ομάδων σε διακριτές και ομοιογενείς περιοχές. Τέτοιου είδους συσσωματώσεις πρέπει να θεωρηθούν αμυντικές και συντηρητικές ως προς τη λειτουργία τους, εν μέρει αποτελώντας απάντηση στις εξωτερικές πιέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω. Με λίγα λόγια, όταν οι άνθρωποι –ιδιαιτέρως οι εσωτερικοί και οι εξωτερικοί μετανάστες– νιώθουν να απειλούνται, στρέφονται συχνά προς την εσωτερική συνοχή της ομάδας, έτσι ώστε να διατηρηθεί η κοινωνική και πολιτισμική συνεκτικότητά της. Τέσσερις βασικοί λόγοι έχουν προσδιοριστεί για τη συσπείρωση των μειονοτικών ομάδων: η άμυνα, η υποστήριξη, η διατήρηση και η επίθεση.

8.2.3.1. Συσπείρωση για λόγους άμυνας

Ο αμυντικός ρόλος των συσσωματώσεων των μειονοτήτων είναι περισσότερο προφανής όταν οι διακρίσεις από την πλευρά της κυρίαρχης ομάδας είναι έντονες και διαδομένες· έτσι, η ύπαρξη μιας εδαφικής ενδοχώρας επιτρέπει στα μέλη των μειονοτικών ομάδων να αποτραβηχτούν από την εχθρότητα της ευρύτερης κοινωνίας. Ο όρος *γκέτο* (ghetto) χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στη Βενετία της Αναγέννησης για να περιγράψει την περιφέρεια όπου ήταν αναγκασμένοι να ζουν οι Εβραίοι. Η συνεισφορά της εβραϊκής κοινότητας ήταν καθοριστική στην ανάδειξη της Βενετίας ως κέντρου συναλλαγών και εμπορίου, χάρη στις προσοδοφόρες δραστηριότητές της. Ωστόσο, αυτή τους η επιτυχία επέφερε σταδιακά εχθρότητα και οι Εβραίοι αναγκάστηκαν να περιοριστούν σε μια μικρή περιφέρεια της πόλης όπου κυριαρχούσαν νωρίτερα οι μεταλλουργικές δραστηριότητες. Μεγάλες πύλες στα δύο άκρα της γειτονιάς χρησιμοποιήθηκαν για να επιβάλουν την απαγόρευση της κυκλοφορίας. (Σήμερα, έχοντας πολύ περιορισμένο εβραϊκό πληθυσμό, αυτή η ίδια περιοχή είναι παρακμασμένη και παραμελημένη· γίνονται ωστόσο περιηγήσεις και υπάρχουν σχέδια για συντήρηση και ανανέωση.) Τα εβραϊκά γκέτο στις μεσαιωνικές ευρωπαϊκές πόλεις λειτούργησαν λοιπόν ως αμυντικές συσσωματώσεις.

Ο Anderson (1988) περιγράφει πώς αναπτύχθηκε η «Τσάιναταουν» του Βανκούβερ στα τέλη του 19ου αιώνα ως απάντηση στις απειλές αυτοδικίας και ταραχών ενάντια στον κινεζικό πληθυσμό από τη μεριά του ευρύτερου λευκού πλήθους. Παρόμοια, οι εργατικές καθολικές και προτεσταντικές κοινότητες στο Μπέλφαστ διαχωρίστηκαν βαθμιαία η μία από την άλλη ως λύση στην ανάγκη τους για ασφάλεια. Πουθενά δεν ήταν πιο ξεκάθαρο αυτό το φαινόμενο απ' όσο στα «σύνορα» Σάνκιλ-Φολς ανάμεσα στην προτεσταντική γειτονιά του Σάνκιλ και την καθολική του Κλόναρντ-Σπρίνγκφιλντ. Η περιοχή της Κούπαρ Στριτ, που είχε αποκτήσει μεικτό σχήμα κατοίκησης στα χρόνια πριν από το 1968, είναι ο μεταβατικός χώρος που υποδηλώνει το όριο ανάμεσα στις

ΠΛΑΙΣΙΟ 8.2

Βασικές τάσεις στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης: Η ανάπτυξη των *ενιν*¹

Οι αποκαλούμενες ζώνες «*ενιν*» υπάρχουν σήμερα σε περισσότερες από 200 πόλεις σε ολόκληρο τον κόσμο. Συναντούμε μία σε κάθε μεγάλη πόλη των ΗΠΑ (το *ενιν* της Ουάσινγκτον περιλαμβάνει τον Λευκό Οίκο και το Ανώτατο Δικαστήριο) και μία σε κάθε πόλη του Ισραήλ (Morris, 2002). Η δεύτερη περίπτωση είναι ενδεικτική του χαρακτήρα τους: πρόκειται για επίσημα σχεδιασμένες ζώνες όπου οι ορθόδοξοι Εβραίοι μπορούν να ασκούν δραστηριότητες οι οποίες είναι κανονικά απαγορευμένες κατά το εβραϊκό Σάββατο (όπως να μετακινούν αναπηρικές πολυθρόνες και καρότσια μωρών, να κουβαλούν κλειδιά ή προσευχητάρια). Αυτές οι απαγορεύσεις προέρχονται από τις διδαχές της Παλαιάς Διαθήκης, καθώς, σύμφωνα με τον ορθόδοξο εβραϊκό βιβλικό νόμο, οι Εβραίοι δεν πρέπει να μεταφέρουν οποιοδήποτε αντικείμενο σε κανέναν δημόσιο χώρο την ημέρα του Σαββάτου. Πολλά εβραϊκά σπίτια έχουν στην πραγματικότητα οριστεί ως *ενιν*, ώστε να επιτρέπουν στις ορθόδοξες οικογένειες να ασκούν δραστηριότητες που αλλιώς θα ήταν απαγορευμένες εκείνη τη μέρα.

Η δημιουργία τέτοιων ζωνών δεν έγινε χωρίς αντιπαραθέσεις, ειδικά εκεί όπου οι Εβραίοι αποτελούν μειονότητα του συνολικού πληθυσμού. Ιδιαίτερες έριδες ανακύπτουν με τις ζώνες που σημαδεύονται με πασσάλους, ύψους συνήθως 10 μέτρων, οι οποίοι συνδέονται με σύρμα. Πάντως πολλά *ενιν* δεν διαθέτουν τέτοιους πασσάλους: ορισμένα έχουν ως όρια σιδηροδρομικές γραμμές, δρόμους ή ακόμα γκρεμούς και παραλίες. Οι μη Εβραίοι κάτοικοι φοβούνται μερικές φορές ότι τα *ενιν* θα οδηγήσουν σε «εισβολή» ανθρώπων εβραϊκού θρησκευματος στην επιλεγμένη περιοχή. Όπως συμβαίνει με πολλές διαμαρτυρίες τύπου «Όχι στην αυλή μου», οι αντιρρήσεις που εγείρονται απέναντι στα *ενιν* καμουφλάρονται συχνά με επιχειρήματα όπως ο φόβος για τις επιπτώσεις στη φύση και την άγρια ζωή (π.χ. πουλιά που παγιδεύονται στα σύρματα και δέντρα που καταστρέφονται). Άλλοι περιέρχονται σε σύγχυση με μια θρησκευτική πίστη που περιλαμβάνει τέτοιους περιορισμούς, αλλά από την άλλη ενθαρρύνει τους Εβραίους να τις αποφεύγουν, ενώ υπάρχουν και ορισμένοι Εβραίοι που ανησυχούν ότι τέτοιες ζώνες αφήνουν τη θρησκεία τους εκτεθειμένη απέναντι στην παρωδία. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν πολλά παραδείγματα *ενιν* όπου εβραϊκές και μη εβραϊκές ομάδες συνυπάρχουν αρμονικά.

Βασικές έννοιες που σχετίζονται με τα *ενιν*

Δομική αφομοίωση (structural assimilation), «εθνοτικό χωριό» («ethnic village»), εισβολή (invasion), ζωνοποίηση αποκλεισμού (exclusionary zoning), κοινοτική δράση (community action), «Όχι στην αυλή μου» (NIMBY), πολιτικές εδαφοκυριαρχίας («turf» politics), στεγαστική διαφοροποίηση (residential differentiation), συσσωμάτωση (ή ομαδοποίηση) (clustering).

Βιβλιογραφία

Morris, S. (2002), "Testing the Boundaries", *Guardian*, 10 Αυγούστου, σ. 8.

Συνδέσεις με άλλα κεφάλαια

Κεφάλαιο 3: «Τι είναι κουλτούρα;»

Κεφάλαιο 9: «"Αστικά χωριά": Η διάσωση της κοινότητας;», «Πλαίσιο 9.2: Η ανάπτυξη νέων "ιερών χώρων"»

δύο ομάδες. Όταν όμως ξέσπασαν οι ταραχές του 1969, το εδαφικό αυτό όριο απέκτησε έναν πολύ πιο απόλυτο χαρακτήρα. Υπολογίζεται ότι μέσα στα επτά επόμενα χρόνια 35.000 έως 60.000 άνθρωποι από το Μπέλφαστ μετακόμισαν στη σχετική ασφάλεια της δικής τους θρησκευτικής ενδοχώρας, εντείνοντας έτσι το διαχωρισμό προτεσταντών και καθολικών σε βαθμό ώστε στους στρατιωτικούς κύκλους να γίνεται λόγος για «φυλετικές περιοχές» («tribe areas»). Με πολύ διαφορετικό τρόπο, πολλά από τα πρόσφατα παραδείγματα συσπείρωσης για αμυντικούς λόγους έχουν να κάνουν με εύπορα νοικοκυριά υψηλής κοινωνικής θέσης που ζουν σε περίφρακτες κοινότητες στην «Αμερική-Φρούριο» (Low, 2003).

8.2.3.2. Συσπείρωση για αμοιβαία υποστήριξη

Στενά συνδεδεμένος με τις αμυντικές λειτουργίες των μειονοτικών συσσωματώσεων είναι και ο ρόλος τους ως ασύλων που παρέχουν υποστήριξη στα μέλη της ομάδας με μια σειρά από τρόπους. Αυτή η υποστήριξη ποικίλλει, από τους επίσημους θεσμούς και επιχειρήσεις που απευθύνονται στη μειονότητα μέχρι τους άτυπους φιλικούς και συγγενικούς δεσμούς. Συσπειρωμένα από κοινού σε ένα αμοιβαία υποστηρικτικό άσυλο, τα μέλη της ομάδας είναι σε θέση να αποφύγουν την εχθρότητα και την απόρριψη από την πλευρά της κυρίαρχης ομάδας, αντικαθιστώντας την ανασφάλεια και το άγχος με την οικειότητα και τη δύναμη. Αυτή η λειτουργία «απορρόφησης κραδασμών» που επιτελούν οι συσσωματώσεις έχει τεκμηριωθεί σε αρκετές μελέτες. Η ύπαρξη εθνοτικών θεσμών εντός του εδάφους της συσσωμάτωσης είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για την προστασία των μελών της ομάδας από τις επαφές με την εχθρική κοινότητα. Οι ναοί των σιχ και τα μουσουλμανικά τζαμιά στις βρετανικές πόλεις, για παράδειγμα, έχουν γίνει σημεία αναφοράς για τα τοπικά προνοιακά συστήματα των σιχ και των Πακιστανών, αποτελώντας εστίες σίτισης, καταφύγια, χώρους αναψυχής και εκπαίδευσης, καθώς και επίκεντρα της πολιτιστικής και θρησκευτικής ζωής.

Γενικότερα, οι περισσότερες μειονοτικές ομάδες αναπτύσσουν άτυπα δίκτυα αυτοβοήθειας και οργανισμούς προνοιακού χαρακτήρα με σκοπό να παρέχουν υλική και κοινωνική υποστήριξη στα μέλη τους. Ακόμα, η επιθυμία αποφυγής εξωτερικών επαφών και η ύπαρξη μιας τοπικής συγκέντρωσης μειονοτικού πληθυσμού με διακριτές πολιτισμικές ανάγκες συμβάλλει στο να εξασφαλίζονται προστατευμένες νησίδες για τη μειονοτική επιχειρηματικότητα, νόμιμη και παράνομη. Η επιχειρηματικότητα είναι παντού σημαντικό στοιχείο για τη συνοχή της κοινότητας, καθώς παρέχει έκφραση στην αλληλεγγύη της ομάδας, τα μέσα για οικονομική και κοινωνική ανέλιξη στους επιτυχημένους επιχειρηματίες, καθώς και έναν εναλλακτικό δρόμο με τον οποίο οι εργαζόμενοι της μειονότητας μπορούν να παρακάμψουν την ελεγχόμενη από την κυρίαρχη ομάδα αγορά εργασίας.

Στην κλασική τους μελέτη για την αφροαμερικανική κοινότητα του Σικάγου, οι Drake & Cayton (1962) περιέγραψαν την αρχή του «διπλού δολαρίου», σύμφωνα με

την οποία τα μέλη της κοινότητας θα έπρεπε να χρησιμοποιούν τα χρήματά τους όχι μόνο για να ικανοποιούν τις προσωπικές τους ανάγκες, αλλά και για την «προαγωγή της φυλής» αγοράζοντας από επιχειρήσεις Αφροαμερικανών ιδιοκτητών. Στη Μεγάλη Βρετανία οι πιο διακριτές εκδηλώσεις της μειονοτικής επιχειρηματικότητας είναι οι συσσωματώσεις τραπεζών, κρεοπωλείων, μπακάλικων, ταξιδιωτικών γραφείων, κινηματογράφων και καταστημάτων ένδυσης που αναπτύχθηκαν ως απάντηση στους διατροφικούς περιορισμούς, στα ενδυματολογικά στίλ και στη γενικότερη πολιτισμική επιφυλακτικότητα των ασιατικών κοινοτήτων σε συνδυασμό με την οικονομική καταπίεση της βρετανικής κοινωνίας.

8.2.3.3. *Συσπείρωση για τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας*

Αυτό μας φέρνει σε μια τρίτη βασική λειτουργία των μειονοτικών οικιστικών συσσωματώσεων, εκείνη της διατήρησης και της προαγωγής μιας διακριτής πολιτισμικής κληρονομιάς. Η συνείδηση της μειονοτικής ομάδας διαμορφώνεται πολλές φορές από τις εξωτερικές πιέσεις, όπως στην περίπτωση της κρεολής της Τζαμάικας η οποία χρησιμοποιείται στο Λονδίνο από τους νεαρούς μαύρους από την Καραϊβική ως μια ιδιαίτερη γλώσσα που αποκλείει τα καταπιεστικά στοιχεία του κόσμου των λευκών. Πολλές ομάδες διακατέχονται από την ενυπάρχουσα επιθυμία να διατηρήσουν (ή να αναπτύξουν) μια ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα έναντι της ενδεχόμενης πλήρους αφομοίωσης από την κυρίαρχη ομάδα (βλ. επίσης Πλαίσιο 8.3). Η συσσωμάτωση στις περιοχές κατοικίας συντελεί σε αυτό όχι μόνο μέσα από τη λειτουργία εθνοτικών θεσμών και επιχειρήσεων, αλλά και μέσα από τις επιπτώσεις της εγγύτητας στα πρότυπα γαμηλιότητας.

Πολλοί μελετητές έχουν επισημάνει, στο ίδιο πλαίσιο, τις αυτοδιαχωριστικές τάσεις των ασιατικών κοινοτήτων στις βρετανικές πόλεις, ενώ η διατήρηση των εβραϊκών συσσωματώσεων ερμηνεύεται συχνά σε σχέση με την επίγνωση των Εβραίων γονέων ότι η κατοίκηση σε μια εβραϊκή γειτονιά αυξάνει την πιθανότητα τα παιδιά τους να παντρευτούν Εβραίο/α. Η συσσωμάτωση της κατοικίας κάποιων μειονοτήτων συνδέεται επίσης ευθέως με τις απαιτήσεις των θρησκευτικών τους αρχών σχετικά με διατροφικές επιταγές, την προετοιμασία του φαγητού, την παρακολούθηση της προσευχής και των θρησκευτικών τελετών. Όταν αυτά τα ήθη αποτελούν σημαντικό μέρος της κουλτούρας της ομάδας, ακολουθούνται ευκολότερα εκεί όπου τα μέλη της ομάδας συσπειρώνονται. Από την άλλη πλευρά, όταν η συνείδηση της ομάδας είναι ασθενής και η κουλτούρα της δεν είναι ιδιαίτερα διακριτή, οι δεσμοί μεταξύ των μελών τείνουν να γίνονται επιφανειακοί –συναισθηματικοί μάλλον παρά λειτουργικοί– με αποτέλεσμα η συσσωμάτωση των κατοικιών αλλά και η αλληλεγγύη της ομάδας να περιορίζονται σταθερά.

Μια τυπική περίπτωση πολιτισμικής έκφρασης στο εσωτερικό μιας οικιστικής περιοχής είναι το Χάρλεμ της Νέας Υόρκης (Zukin, 1995· Smith, 1996). Κατοικημένο παλαιότερα από Γερμανοεβραίους μετανάστες, καταλήφθηκε από το 1920 και μετά από Αφροαμερικανούς. Μουσικοί, ψυχαγωγοί και καλλιτέχνες πολλών ειδών συνέρρευ-

σαν στην περιοχή· προέκυψε έτσι μια παγκοσμίως γνωστή έκφραση της αφροαμερικανικής κουλτούρας την οποία το Χάρλεμ συνέχισε, μέσα στα χρόνια που ακολούθησαν, να επαναδιαπραγματεύεται και να εκδηλώνει. Ωστόσο θα πρέπει να προσέχουμε ώστε να μη μένουμε υπερβολικά στην αίγλη και μόνο τέτοιων περιοχών: μαζί με το Χάρλεμ της πολιτισμικής έκφρασης υπάρχει το Χάρλεμ της φτώχειας, των φυλετικών διακρίσεων και της αστικής παρακμής.

8.2.3.4. Χώροι αντίστασης: Συσπείρωση με στόχο την «επίθεση»

Η τέταρτη βασική λειτουργία της χωρικής συγκέντρωσης των μειονοτήτων είναι η παροχή μιας «βάσης» για δράση στον αγώνα των μελών τους απέναντι γενικότερα στην κοινωνία με τη μορφή των λεγόμενων **χώρων αντίστασης** (spaces of resistance). Αυτή η «επιθετική» λειτουργία είναι συνήθως ειρηνική και σύννομη. Οι χωρικές συγκεντρώσεις των μελών της ομάδας αντιστοιχούν σε υπολογίσιμη εκλογική δύναμη και συχνά επιτρέπουν την απόκτηση επίσημης εκπροσώπησης στο θεσμικό πλαίσιο των αστικών πολιτικών. Αυτό υπήρξε σημαντικός παράγοντας για την πολιτική ισχύ των Αφροαμερικανών στις ΗΠΑ, όπου το κίνημα Black Power ήταν σε θέση να εκμεταλλευτεί την εκλογική ισχύ των γκέτο με αξιόλογη επιτυχία – στο βαθμό που οι Αφροαμερικανοί πολιτικοί αποτελούν τώρα μια σημαντική (και ορισμένες φορές κυρίαρχη) φωνή στην πολιτική αρένα των πόλεων. Οι γειτονιές των ομοφυλοφίλων αποτελούν επίσης μια δυνητικά αποτελεσματική πολιτική βάση. Ίσως η γνωστότερη αποτύπωση του γεγονότος αυτού βρίσκεται στο Δυτικό Χόλιγουντ, όπου οι ψηφοφόροι αποφάσισαν το 1984 να δημιουργήσουν έναν αυτοδύναμο δήμο και στη συνέχεια εξέλεξαν ένα Δημοτικό Συμβούλιο στο οποίο κυριαρχούσαν οι ομοφυλόφιλοι (Moos, 1989).

Οι μειονοτικές συσσωματώσεις παρέχουν επίσης τη βάση για μη σύννομες επιθέσεις στην κυρίαρχη ομάδα. Εξεγερμένες ομάδες και αντάρτες πόλεων με μειονοτικές διασυνδέσεις μπορούν να «εξαφανίζονται» στο έδαφος της ομάδας τους, καλυπτόμενοι από τη σχετική ανωνυμία μέσα στο πολιτισμικό τους περιβάλλον και προστατευμένοι από μια σιωπή αποτέλεσμα ταυτόχρονα συμπάθειας και εκφοβισμού. Ένα σαφές παράδειγμα αυτού είναι ο τρόπος με τον οποίο οι παραστρατιωτικές οργανώσεις IRA και Loyalist εκμεταλλεύτηκαν η καθεμία την ενδοχώρα της στο Μπέλφαστ τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 – και ιδιαίτερα ο τρόπος με τον οποίο ο IRA χρησιμοποίησε τις ιρλανδικές κοινότητες στο Μπέρμιγχαμ, στο Λίβερπουλ, στο Λονδίνο και στο Σαουθάμπτον ως βάσεις για τρομοκρατικές επιθέσεις.

8.2.4. Παροικίες, θύλακες και γκέτο

Η χωρική έκφραση του στεγάστικού διαχωρισμού και της συσπείρωσης καθορίζεται λοιπόν από την αλληλεπίδραση των διακρίσεων, των διαρθρωτικών επιπτώσεων και της ισχύος της εσωτερικής συνοχής της ομάδας. Όπου η αντιληπτή κοινωνική απόστα-

ΠΛΑΙΣΙΟ 8.3

Βασικές τάσεις στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης: Μεταβαλλόμενα σχήματα στεγαστικού διαχωρισμού στις ΗΠΑ

Μολονότι έχει γίνει αρκετή ερευνητική δουλειά σχετικά με τον στεγαστικό διαχωρισμό των εθνοτικών ομάδων μέσα στις πόλεις, πολύ λίγες μελέτες έχουν συγκρίνει με λεπτομερή τρόπο τα μεταβαλλόμενα με το χρόνο επίπεδα διαχωρισμού *συνολικά* σε ένα αστικό σύστημα. Μια πρόσφατη εξαίρεση είναι η μελέτη των Johnston, Roulson και Forrest για τις ΗΠΑ (Johnston κ.ά., 2004). Εξέτασαν τα επίπεδα στεγαστικού διαχωρισμού των τριών μεγαλύτερων εθνοτικών ομάδων, όπως αυτές αυτοπροσδιορίστηκαν στις απογραφές του 1980 και του 2000 – των μαύρων (Αφροαμερικανών), των ισπανόφωνων (Λατίνων) και των Ασιατών (βλ. επίσης Johnston κ.ά., 2002, 2003). Τα αποτελέσματα είναι σύνθετα αλλά μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

- Όσο μεγαλύτερη είναι η εθνοτική ομάδα, τόσο μεγαλύτερος είναι και ο βαθμός στεγαστικού διαχωρισμού. Οι μαύροι λοιπόν, ως η μεγαλύτερη ομάδα, παρουσιάζουν τον εντονότερο διαχωρισμό. Αυτό εξηγείται από την υπόθεση ότι οι μεγαλύτερες ομάδες φαίνονται περισσότερο απειλητικές και άρα υπόκεινται σε μεγαλύτερες διακρίσεις και αποστέρση.
- Όσο μεγαλύτερη είναι μια αστική περιοχή, τόσο μεγαλύτερος είναι και ο βαθμός του διαχωρισμού. Αυτό ισχύει και στις τρεις εθνοτικές ομάδες και σχετίζεται με την προηγούμενη παρατήρηση: οι μεγαλύτερες πόλεις είναι πιο πιθανό να έχουν μεγαλύτερες μειονότητες και κατακερματισμένες αγορές εργασίας και κατοικίας.
- Ο στεγαστικός διαχωρισμός εμφανίζει διαφορές ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή. Οι μαύροι και οι ισπανόφωνοι ήταν λιγότερο διαχωρισμένοι στεγαστικά στην Καλιφόρνια απ' όσο αλλού, ενώ τα υψηλότερα επίπεδα εμφανίζονταν στις βορειοανατολικές πόλεις. Οι Ασιάτες παρουσίαζαν υψηλότερο επίπεδο διαχωρισμού στην Καλιφόρνια το 2000, κάτι που αντανακλά την πρόσφατη έλευσή τους στις ΗΠΑ.
- Όσον αφορά συγκεκριμένα τους Ασιάτες και τους ισπανόφωνους, όσο πιο ποικιλόμορφη είναι η πόλη, τόσο εντονότερος είναι ο στεγαστικός διαχωρισμός. Φαίνεται ότι, όσο αυξάνεται η εθνοτική ποικιλομορφία, τόσο αυξάνονται οι κοινωνικές εντάσεις και η απόσυρση των εθνοτικών ομάδων σε θύλακες. Οι πόλεις που αποτελούν «πύλες εισόδου» για τους αυξανόμενους Ασιάτες και ισπανόφωνους μετανάστες παρουσιάζουν και τα υψηλότερα επίπεδα διαχωρισμού (βλ. επίσης Πλαίσιο 8.1).
- Αν και οι μαύροι παρουσιάζουν τα υψηλότερα επίπεδα στεγαστικού διαχωρισμού, αυτός παρουσίασε τάσεις μείωσης την περίοδο από το 1980 έως το 2000, την ώρα που ο διαχωρισμός των Ασιατών και των ισπανόφωνων αυξανόταν. Αυτή η πτώση πάντως ήταν λιγότερο σημαντική στις μεγάλες πόλεις στα βορειοανατολικά.

Βασικές έννοιες που σχετίζονται με τα μεταβαλλόμενα σχήματα στεγαστικού διαχωρισμού (βλ. Γλωσσάρι)

Γκέτο (ghetto), εθνοτική ομάδα (ethnic group), θύλακας (enclave), ρατσισμός (racism), στεγαστικός διαχωρισμός (segregation), συσπείρωση (congregation)

Βιβλιογραφία

- Johnston, R. – Poulsen, M. – Forrest, J. (2002), "From Modern to Post-modern? Contemporary Ethnic Segregation in Four US Metropolitan Areas", *Cities* 19, σ. 161-172.
- (2003), "And did the Walls Come Tumbling Down? Ethnic Segregation in Four US Metropolitan Areas, 1980-2000", *Urban Geography* 24, σ. 560-581.
- (2004), "The Comparative Study of Ethnic Residential Segregation in the USA, 1980-2000", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 95, σ. 550-569.

Συνδέσεις με άλλα κεφάλαια

Κεφάλαιο 12: «Πλαίσιο 12.2: Ron Johnston»

ση ανάμεσα στη μειονοτική ομάδα και την κυρίαρχη είναι σχετικά μικρή, οι συνέπειες τόσο των διακρίσεων από την κυρίαρχη ομάδα όσο και της εσωτερικής συνοχής αναμένεται να ελαχιστοποιούνται και έτσι οι συσσωματώσεις της μειονοτικής κατοικίας αναμένεται να είναι μόνο ένα *προσωρινό στάδιο* στην αφομοίωση της ομάδας από τον ευρύτερο κοινωνικοχωρικό ιστό. Τέτοιου είδους συσσωματώσεις μπορούν να ονομαστούν **παροικίες** (colonies). Χρησιμεύουν ουσιαστικά ως σημεία εισόδου των μελών της ομάδας, παρέχοντας μια βάση από την οποία αφομοιώνονται πολιτισμικά και διασπείρονται χωρικά. Η διατήρησή τους στο χρόνο εξαρτάται επομένως από τη συνεχή εισροή νέων μελών της μειονοτικής ομάδας. Ενδεικτικές περιπτώσεις αυτού του σχήματος αποτελεί η κατανομή των ευρωπαϊκών μειονοτήτων στις βορειοαμερικανικές πόλεις κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1920 και του 1930, των ανάλογων ομάδων στις πόλεις της Αυστραλίας κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 (Poulsen & Johnston, 2000) και των Μαλτέζων στο Λονδίνο τη δεκαετία του 1950.

Οι μειονοτικές συσσωματώσεις που διατηρούνται σε μακροπρόθεσμο επίπεδο είναι συνήθως παράγωγα της διάδρασης διακρίσεων και εσωτερικής συνοχής. Όπου ο παράγοντας της συνοχής είναι κυρίαρχος οι προκύπτουσες συσσωματώσεις μπορούν να ονομαστούν **θυλάκες** (enclaves) και όπου κυρίαρχοι είναι οι εξωτερικοί παράγοντες οι συσσωματώσεις αναφέρονται γενικά ως γκέτο. Στην πραγματικότητα βέβαια είναι δύσκολο να εξακριβώσουμε το βαθμό στον οποίο ο στεγαστικός διαχωρισμός είναι εκούσιος ή ακούσιος και είναι περισσότερο ρεαλιστικό να σκεφτόμαστε με όρους ενός συνεχούς αντί μιας διχοτομικής ταξινόμησης. Το συνεχές των θυλάκων και των γκέτο παρουσιάζει ορισμένα διακριτά χωρικά σχήματα:

- Το πρώτο από αυτά φαίνεται στην περίπτωση των εβραϊκών περιοχών κατοικίας σε πολλές πόλεις, όπου μια αρχική συσσωμάτωση κατοικίας σε κεντρικές περιοχές της πόλης αποτέλεσε τη βάση για τη μεταγενέστερη συγκρότηση νέων προαστιακών συσσωματώσεων (Γράφημα 8.1). Το γεγονός ότι αυτή η προαστιοποίηση αντικατο-

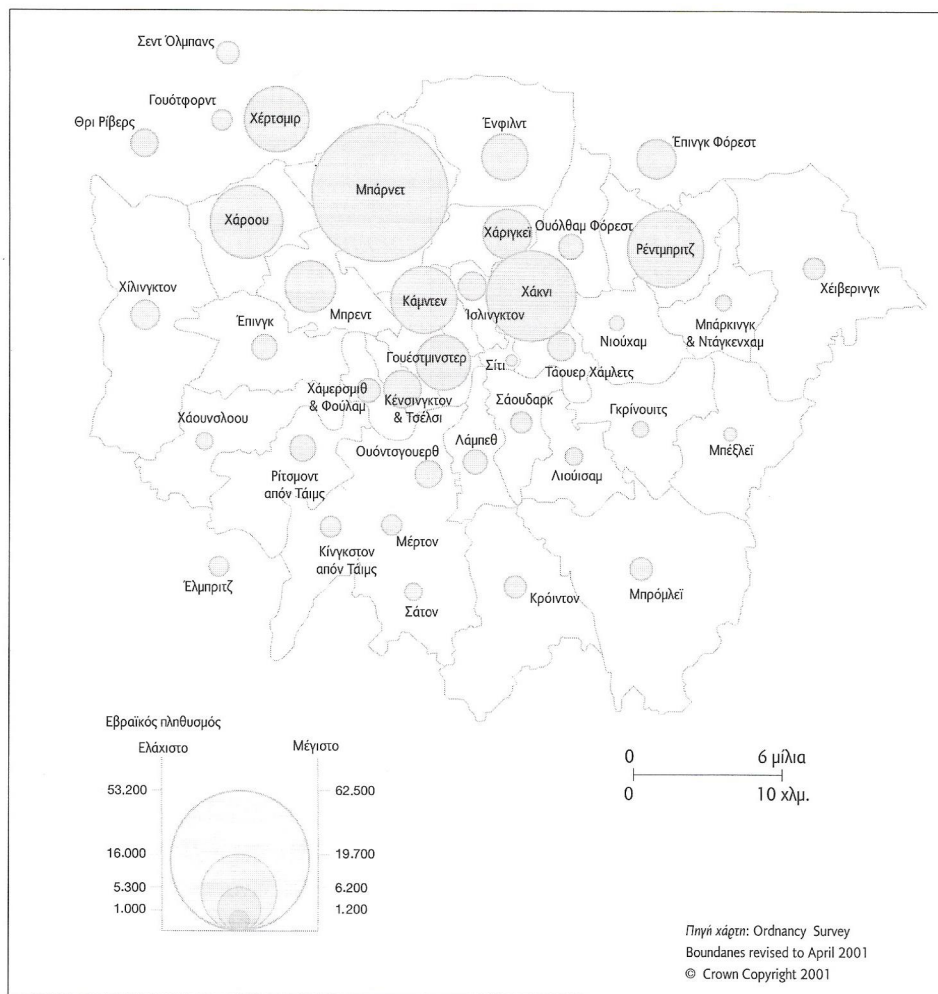

Το γκέτο στη Βενετία (Φωτογραφία: Paul Knox)

πρόζει μια γενική ανοδική μεταβολή του κοινωνικοοικονομικού στάτους και ότι συνοδεύεται συνήθως από τη μεταφορά των εβραϊκών πολιτισμικών και θρησκευτικών θεσμών στα προάστια υποδηλώνει ότι αυτό το σχήμα είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα εκούσιου στεγαστικού διαχωρισμού. Έχει υποστηριχθεί ότι στην πραγματικότητα ο καταλληλότερος όρος για τις εβραϊκές συσσωματώσεις είναι η συσπείρωση παρά ο στεγαστικός διαχωρισμός (Waterman & Kosmin, 1988).

- Η δεύτερη διακριτή έκφραση του συνεχούς παίρνει τη μορφή ομόκεντρων ζωνών από μειονοτικές γειτονιές που ξεκινώντας από μια αρχική συσσωμάτωση διασπείρονται γύρω από την κεντρική επιχειρηματική περιοχή. Τέτοιες ζώνες είναι συχνά ασυνεχείς, και οι ασυνέχειες αντανακλούν τις διαφοροποιήσεις του αστικού ιστού ως προς τους τύπους των κατοικιών και ως προς την παρουσία κοινωνικών ομάδων που αντιστέκονται στην «εισβολή». Η ανάπτυξη αφροαμερικανικών περιοχών σε πολλές πόλεις των ΗΠΑ τείνει να αντιστοιχεί σε αυτό το σχήμα: το ίδιο συμβαίνει με την κατανομή των Ασιατών, των Ιρλανδών και των μαύρων από την Καραϊβική στις βρετανικές πόλεις και με την κατανομή των προερχομένων από τη Μεσόγειο, το Σουρινάμ και τις Αντίλλες στο Ρότερνταμ.

Γράφημα 8.1
Αριθμός Εβραίων ανά δήμο στο Ευρύτερο Λονδίνο, 2001

Πηγή: JPR Report No. 5, Long-Term Planning for British Jewry, Final Report and Recommendation, 2003, σ. 54.

- Όπου μία μειονοτική ομάδα συνεχίζει να αυξάνεται αριθμητικά, και με την προϋπόθεση ότι ένας ικανοποιητικός αριθμός μελών της είναι σε θέση να αποκτήσει καλύτερες κατοικίες, ο στεγαστικός διαχωρισμός είναι πιθανό να καταλήξει σε ένα χωρικό σχήμα διαρθρωμένο σε τομείς. Η κατανομή των Αφροαμερικανών σε πολλές από τις πιο εύπορες και ραγδαία επεκτεινόμενες πόλεις των ΗΠΑ τείνει προς

αυτό το μοντέλο, αν και η ανάπτυξη κατά τομείς παρεμποδίζεται συχνά από οικονομικούς περιορισμούς που υφίστανται στα περιθώρια των προαστίων. Η κατανομή του μαύρου πληθυσμού στη μητροπολιτική περιοχή της Βαλτιμόρης δίνει ένα καλό παράδειγμα αυτού του σχήματος. Όπως δείχνει το Γράφημα 8.2, ο αφροαμερικανικός πληθυσμός της πόλης έχει συγκεντρωθεί στο κέντρο της, με δύο ομάδες απογραφικών τομέων –μία στα βορειοδυτικά και μία στα βορειοανατολικά της κεντρικής επιχειρηματικής περιοχής– να συγκεντρώνουν το 2000 περισσότερο από το 80% των Αφροαμερικανών.

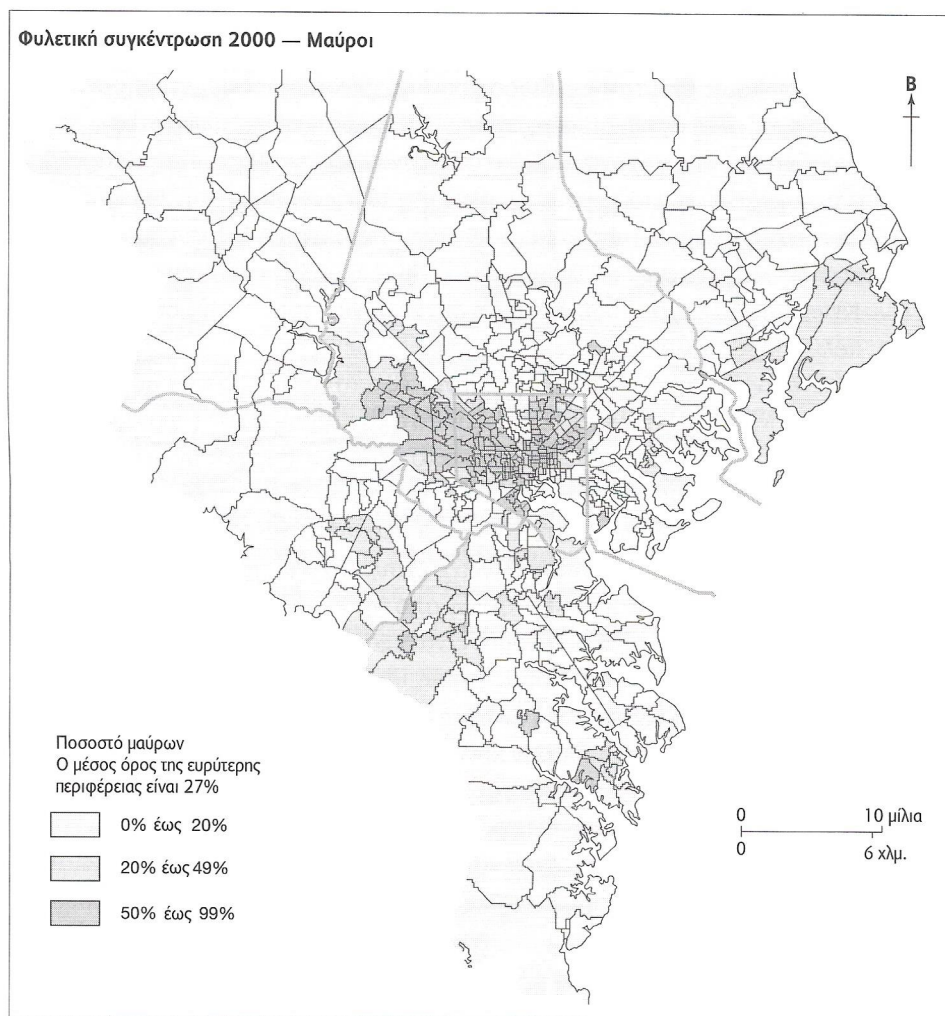
8.2.4.1. Ενδεικτική περίπτωση 1: Δομικοί περιορισμοί και πολιτισμική διατήρηση στη Μεγάλη Βρετανία

Πρέπει να έχει γίνει σαφές ως τώρα ότι οι μεγαλύτερες πόλεις περιλαμβάνουν ποικιλία μειονοτήτων, καθεμία από τις οποίες έχει να αντιμετωπίσει διαφορετικό συνδυασμό εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων, παρουσιάζει αρκετά διαφορετικά αποτελέσματα όσον αφορά τη χωρική της κατανομή και μεταβάλλεται με διαφορετικούς ρυθμούς και τρόπους. Ο Peach (1998) παρουσιάζει μια σύνοψη της σχετικής σημασίας τόσο των δομικών περιορισμών όσο και των στρατηγικών πολιτισμικής διαφοροποίησης για τις εθνοτικές μειονότητες από τη Νότια Ασία και την Καραϊβική στη Βρετανία. Σημειώνει ότι μειονοτικές ομάδες που έφτασαν στη Βρετανία λίγο πολύ κατά την ίδια περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αντιμετώπισαν παρόμοια προβλήματα και διακρίσεις, αλλά διαφοροποιήθηκαν σημαντικά η μία από την άλλη όσον αφορά το καθεστώς ενοίκησης και τη χωροθέτηση της κατοικίας:

Εν συντομία, τα χαρακτηριστικά των Ινδών είναι η απασχόληση σε υπαλληλικές θέσεις γραφείου, η προαστιοποίηση, η κατοίκηση σε ημιανεξάρτητες και ιδιόκτητες κατοικίες. Τα χαρακτηριστικά των Πακιστανών είναι η απασχόληση σε χειρωνακτικές επαγγελματικές θέσεις στις κεντρικές περιοχές των πόλεων και η ιδιοκατοίκηση σε περιοχές συνεχούς δόμησης. Τα χαρακτηριστικά των προερχόμενων από το Μπαγκλαντές είναι η χειρωνακτική απασχόληση και η κατοίκηση σε πολυώροφες και ισόγειες δημόσιες κατοικίες στις κεντρικές περιοχές. Οι προερχόμενοι από την Καραϊβική είναι επίσης χειρωνακτές με σημαντική εκπροσώπηση στη δημόσια κατοικία, αλλά πολύ λιγότερο διαχωρισμένοι στεγαστικά απ' ό,τι εκείνοι από το Μπαγκλαντές και με μια έκδηλη τάση προς αποκέντρωση. (Peach, 1998: 1657)

Ο Peach υποστηρίζει ότι δεν θα πρέπει να υποτιμούμε τη διαρκή δυναμική των διακρίσεων όσον αφορά την ερμηνεία αυτών των σχημάτων. Επισημαίνει επίσης ότι οι ερμηνείες που βασίζονται στις πολιτισμικές παραδόσεις μπορεί να είναι παραπλανητικές αφού βασίζονται στην **ουσιοκρατία** (essentialism) – την ιδέα δηλαδή ότι αυτές οι διαφορές είναι εγγενή στοιχεία των ανθρώπων και όχι κοινωνικές κατασκευές (βλ. Κεφάλαιο 3). Παρ' όλα αυτά, ενώ η κατάσταση στη δεκαετία του 1960 περιγραφόταν συχνά αποκλειστικά με τους αδρούς όρους των διακρίσεων από την πλευρά των λευκών, οι

Γράφημα 8.2
Ποσοστό μαύρων στον συνολικό πληθυσμό της Βαλτιμόρης, 2000

Πηγή: US Census Bureau, 2000 Census

σύγχρονες ερμηνείες τονίζουν επίσης τις στρατηγικές πολιτισμικής διαφοροποίησης των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Οι εθνοτικές πολιτισμικές αξίες επηρεάζουν ιδιαίτερα την ηλικία γάμου, το μέγεθος της οικογένειας, τη δομή του νοικοκυριού και το βαθμό αυτονομίας των γυναικών, και αυτοί οι παράγοντες με τη σειρά τους έχουν επιπτώσεις στο καθεστώς ενοίκησης και στη χωροθέτηση της κατοικίας τους.

Για παράδειγμα, οι κοινωνίες των μαύρων της Καραϊβικής χαρακτηρίζονται από

μητριαρχικά (κυριαρχούμενα από τις γυναίκες) νοικοκυριά, από συμβίωση εκτός γάμου και φιλόξενα συγγενών επισκεπτών. Ο γάμος σε αυτό το πλαίσιο είναι συχνά ένας μεσοαστικός θεσμός που εφαρμόζεται μετά την απόκτηση οικογένειας. Αυτή η παράδοση γυναικείας αυτονομίας διατηρείται στον μαύρο πληθυσμό από την Καραϊβική στη Βρετανία, ο οποίος έχει το υψηλότερο ποσοστό γυναικείας συμμετοχής στην επίσημη οικονομία απ' όλες τις εθνοτικές ομάδες (70% το 2001). Η υψηλή αναλογία μονογονεϊκών νοικοκυριών με αρχηγό γυναίκα στις εθνοτικές ομάδες από την Καραϊβική εξηγεί και την υψηλότερη από το αναμενόμενο συγκέντρωσή τους στην κοινωνική κατοικία. Παράπέρα, η σχετική φτώχεια αυτών των νοικοκυριών, σε συνδυασμό με τις διαδικασίες που οδηγούν στην υπολειμματικοποίηση του αποθέματος κοινωνικής κατοικίας (βλ. Κεφάλαιο 12), έχουν οδηγήσει στη συχνή συγκέντρωσή τους σε λιγότερο ελκυστικές πολυώροφες πολυκατοικίες.

Σε προφανή αντίθεση, οι εθνοτικές μειονότητες από τη Νότια Ασία –την Ινδία, το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές– χαρακτηρίζονται από πατριαρχικές (κυριαρχούμενες από τους άνδρες) πυρηνικές οικογένειες και από ισχυρή τάση προς μεγάλα νοικοκυριά με περισσότερες από μία οικογένειες. Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με εξαρτημένα παιδιά και η συμβίωση εκτός γάμου συναντώνται σπάνια ανάμεσά τους. Οι ισλαμικές ομάδες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές έχουν ισχυρή την παράδοση του *purdah*², που αφορά την προφύλαξη των γυναικών από την ευρύτερη κοινωνία· έτσι, η γυναικεία συμμετοχή στην επίσημη οικονομία είναι εξαιρετικά χαμηλή. Η τάση για γάμους με συνοικέσιο στις ομάδες της Νότιας Ασίας, ιδιαίτερα στους μουσουλμάνους και τους σιχ, συνεπάγεται και τάση προς εθνοτική ομοιογένεια. Ωστόσο, η διαφορετική κοινωνικοοικονομική θέση των ποικίλων κοινοτήτων οδηγεί σε διαφορετικούς τύπους κατοικίας. Το γεγονός ότι οι Ινδοί άνδρες στρέφονται στη μη χειρωνακτική απασχόληση συνδέεται με την ιδιοκατοίκηση στα προάστια, ενώ τα υψηλότερα ποσοστά χειρωνακτικής απασχόλησης στους προερχόμενους από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές σχετίζονται με χειρότερης ποιότητας ιδιοκατοικητές κατοικίες για τους πρώτους και δημόσια κατοικία για τους δεύτερους.

Το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών είναι ότι ο εθνοτικός στεγαστικός διαχωρισμός στη Βρετανία αντανακλά σήμερα ένα πολύ πιο σύνθετο σχήμα από το στερεότυπο της συγκέντρωσης στις ευρύτερες κεντρικές περιοχές των πόλεων και της αποστέρησης που χαρακτηριζε τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Είναι, βέβαια, αληθές ότι συνολικά επικρατεί η εικόνα της οικονομικής μειονεξίας των μειονοτικών ομάδων και ότι αυτές συνεχίζουν να υφίστανται διακρίσεις και ρατσιστικές παρενοχλήσεις. Παρ' όλα αυ-

2. Αφορά την παρεμπόδιση των γυναικών να εκτίθενται στη θέα των ανδρών. Πρακτικά υλοποιείται με τον φυσικό διαχωρισμό ανδρών και γυναικών σε πλήθος δραστηριοτήτων, καθώς και με την υποχρέωση των γυναικών να καλύπτουν το σώμα τους με τρόπο που να εξαφανίζει το σχήμα του. (Σ.τ.Μ.)

τά έχει σημειωθεί κάποια οικονομική πρόοδος για ορισμένες ομάδες και κάποιοι βαθμός αποκέντρωσης από τις εσωτερικές περιοχές των πόλεων προς τα προάστια (αν και όχι στις αγροτικές περιοχές). Οι μαύροι της Καραϊβικής, μολονότι συνεχίζουν να βιώνουν οικονομική περιθωριοποίηση, έχουν ενταχθεί περισσότερο στην κουλτούρα της βρετανικής εργατικής τάξης, την οποία έχουν άλλωστε επηρεάσει. Ακόμα, υπάρχουν ενδείξεις ότι ο στεγαστικός διαχωρισμός έχει μειωθεί, σε μεγάλο βαθμό λόγω της παρουσίας τους στη δημόσια κατοικία (Phillips, 1998).

Οι προερχόμενοι από το Μπαγκλαντές έχουν παρόμοιο κοινωνικοοικονομικό και στεγαστικό προφίλ, παρουσιάζουν ωστόσο σταθερά πολύ υψηλότερο βαθμό στεγαστικού διαχωρισμού. Σε γενικές γραμμές οι εθνοτικές μειονότητες που προέρχονται από μουσουλμανικές κοινωνίες, όπως το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, παρουσιάζουν συνεχή τάση στεγαστικού διαχωρισμού είτε κατοικούν σε ιδιοκατοικητές κατοικίες είτε σε δημόσιες. Η κάπως υψηλότερη κοινωνικοοικονομική θέση των ομάδων από την Ινδία συνδέεται με μια κάποια αποκέντρωση, ειδικά στο Λονδίνο προς τις περιοχές του Ρέντμπριτζ και του Χάρου (Rees & Phillips, 1996). Ωστόσο, όπως σημειώνει και πάλι ο Phillips (1998), η κοινωνικοοικονομική ανέλιξη δεν αποτελεί εχέγγυο προαστιοποίησης ή διασποράς, καθώς πολυάριθμοι πολιτισμικοί παράγοντες (όπως η αποστροφή των μουσουλμάνων για τα στεγαστικά δάνεια με σκοπό την αγορά ακριβότερης κατοικίας, αποστροφή θεμελιωμένη σε θρησκευτικούς λόγους) μπορεί να συμβάλουν στην καθήλωση μελών εθνοτικών ομάδων σε συγκεκριμένους τόπους.

8.2.4.2. Ενδεικτική περίπτωση 2: Μετανάστες εργάτες στις πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης

Κατά τα τελευταία 40 χρόνια η άφιξη δεκάδων χιλιάδων μεταναστών εργατών, κυρίως από τις πιο φτωχές περιφέρειες της Μεσογείου, πρόσθεσε μια σημαντική νέα διάσταση στην κοινωνική γεωγραφία των πόλεων της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αν και οι εκτιμήσεις ποικίλλουν, περίπου 22 εκατομμύρια ξένοι πολίτες ζούσαν στις ευρωπαϊκές χώρες στα μέσα της δεκαετίας του 2000. Περίπου οι μισοί από αυτούς ήταν ενήλικοι νεαροί άνδρες που μετανάστευσαν σε αναζήτηση εργασίας, κατ' αρχήν σε προσωρινή τουλάχιστον βάση. Οι υπόλοιποι ήταν γυναίκες-σύζυγοι και οικογένειες που είχαν έρθει να τους συναντήσουν.

Αυτή η εισροή αλλοδαπών εργατών ερμηνεύεται στη βάση των αναγκών των ανεπτυγμένων χωρών για εργατικό δυναμικό, που βρίσκονταν σε συνάφεια με το δημογραφικό «φαινόμενο αντανάκλασης» της χαμηλής γεννητικότητας κατά τις δεκαετίες του 1930 και του 1940, δηλαδή με τον αργό ρυθμό αύξησης του γηγενούς εργατικού δυναμικού. Καθώς η ζήτηση εργασίας στις πιο ανεπτυγμένες χώρες διευρυνόταν στη δεκαετία του 1960, οι γηγενείς εργάτες είχαν τη δυνατότητα να αποφεύγουν τις κακοπληρωμένες, ανεπιθύμητες και απαξιωμένες θέσεις εργασίας· οι μετανάστες κάλυψαν αυτό το κενό. Την ίδια στιγμή, οι πιο εύπορες χώρες αντιλαμβάνονταν ότι οι ξένοι εργάτες μπο-

ΠΛΑΙΣΙΟ 8.4

**Βασικές τάσεις στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης:
Η rap ως πολιτισμική έκφραση (και εμπορευματοποίηση)**

Ένα από τα πιο διάσημα –για να μην πούμε περιβόητα– παραδείγματα πολιτισμικής έκφρασης που αναδείχθηκαν στα γκέτο των μαύρων στις αμερικανικές πόλεις (αρχικά στο Σάουθ Μπρονξ της Νέας Υόρκης) και το οποίο έχει καταστεί παγκόσμιο εμπορικό φαινόμενο είναι η μουσική rap (Berman, 1995). Νεαροί μαύροι άντρες που ήταν πολύ φτωχοί για να πληρώσουν μαθήματα ή για να αγοράσουν μουσικά όργανα δημιούργησαν αυτή τη μουσική που δεν απαιτούσε κατ' αρχήν παρά ένα μόνο παιδί με ένα μικρόφωνο κι ένα ηχείο απ' όπου ακούγονταν ντραμς από συνθεσάιζερ. Αυτό εξελίχθηκε σε μια μορφή που απαιτούσε δύο άτομα, έναν στο προσκήνιο που έκανε τα φωνητικά, τον MC (Master of Ceremonies: Αρχοντας των τελετών), και πίσω του έναν DJ (Disc Jockey), που δημιουργούσε ένα ποικιλόμορφο υπόβαθρο ρυθμών και ήχων. Η τεχνολογία εδώ ήταν σημαντική: η έλευση του ψηφιακού *sampler* στα μέσα της δεκαετίας του 1980 επέτρεψε στους DJs να δημιουργούν σύνθετες μείξεις διαφορετικών στιλ.

Αυτό που τράβηξε το ενδιαφέρον της νεανικής κουλτούρας, όχι μόνο των μαύρων αλλά και άλλων (καθώς και ορισμένων διανοουμένων), ήταν ο χείμαρρος των στίχων που παρήγαγε το συγκεκριμένο είδος μουσικής. Οι στίχοι αυτοί εξέφραζαν την αλλοτρίωση, την περιθωριοποίηση και την απογοήτευση που βίωναν οι νεαροί μαύροι, αλλά σε συνδυασμό με επιθετικότητα και σθένος. Η πρώτη διεθνής επιτυχία ήταν το *The Message* από τους Grandmaster Flash and the Furious Five, που κατέγραφε την κατάσταση που βίωναν εκείνοι που ζούσαν στο Σάουθ Μπρονξ. Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας η δημοτικότητα της rap γνώριζε άνοδο, ενώ γκρουπ λευκών, όπως οι Beastie Boys, άρχισαν να την αντιγράφουν. Ωστόσο, στις αρχές της επόμενης δεκαετίας εμφανιζόταν στο Λος Άντζελες η λεγόμενη «gangsta rap» που εκθείαζε τη βία και περιλάμβανε εικόνες μισογυνισμού, βιασμών και ωμότητας.

Τα εμπορικά συμφέροντα, πάντα σε ετοιμότητα να αδράξουν ευκαιρίες κερδοφορίας, προώθησαν τη rap σε διεθνή κλίμακα, και το στιλ αυτό πέρασε εύκολα σε ένα κινηματογραφικό είδος χαρακτηρισμένο από την «gangsta rap», όπως στην ταινία *New Jack City*. Καθώς ορισμένοι ράπερς γίνονταν αμύθητα πλούσιοι, μετακινούνταν από τις μαύρες περιοχές προς τις οχυρωμένες επαύλεις των πλουσίων, περιτριγυρισμένοι από συμβούλους επικοινωνίας. Αυτό βέβαια οδήγησε σε κατηγορίες ότι τα τολμηρά τους μηνύματα υπέρ του μαύρου κινήματος αυτονομίας και του μίσους απέναντι στους λευκούς στερούνταν της «αυθεντικότητας» των πρώιμων φωνών του Σάουθ Μπρονξ. Ορισμένοι ράπερς ενεπλάκησαν σε περιστατικά βίας, σε πυροβολισμούς και ένοπλες επιθέσεις, ενώ άλλοι κήρυτταν ενάντια στη βία. Φαίνεται ωστόσο ότι η θεματολογία της βίας πουλάει δίσκους. Έτσι, όταν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι ράπερς της Νέας Υόρκης κήρυξαν την αντιβία, υπερσεκλιίστηκαν σε πωλήσεις από τους ένοπλους ράπερς του Λος Άντζελες. Μολονότι μεγάλο μέρος της rap μουσικής τραβάει την προσοχή μέσα από τις απόλυτες, σκληρές και εχθρικές εικόνες της, έχει καταστεί τελικά ένα σύνθετο και ποικιλόμορφο σύνολο πολιτισμικών μορφών. Για παράδειγμα, με πραγματικά μεταμοντέρνο τρόπο, ισχυρά στοιχεία ειρωνείας και μίμησης έχουν βρει τη θέση τους στο συγκεκριμένο είδος.

Βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη rap ως πολιτισμική έκφραση (βλ. Γλωσσάρι)

Βιβλιογραφία

Berman, M. (1995), "Justice/Just us': Rap and Social Injustice in America", στο Merrifield, A. – Swyngedouw, E. (επιμ.), *The Urbanization of Injustice*, Λονδίνο, Lawrence and Wishart.

Συνδέσεις με άλλα κεφάλαια

Κεφάλαιο 3: «Πλαίσιο 3.1: Υβριδικότητα. Η περίπτωση της δημοφιλούς μουσικής»

ρούσαν να αποτελέσουν μιαν ασπίδα ανάσχεσης των συνεπειών των οικονομικών κύκλων για το γηγενές εργατικό δυναμικό – η λεγόμενη φιλοσοφία του *konjunkturpuffer* (μηχανισμός απορρόφησης δυσμενών οικονομικών συγκυριών).

Οι μεταναστευτικές εισροές έφτασαν στο αποκορύφωμά τους στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές εκείνης του 1970. Αλλά η αυγή της βαθιάς οικονομικής ύφεσης το 1973 επέφερε δραστικό έλεγχο στις εισροές. Οι περιορισμοί στις άδειες των ατόμων που προέρχονταν από χώρες εκτός Ευρωπαϊκής Κοινότητας άρχισαν στη Δυτική Γερμανία το Νοέμβριο του 1973 και μέσα σε 12 μήνες ακολούθησαν η Γαλλία, το Βέλγιο και η Ολλανδία. Εκείνη τη στιγμή υπήρχαν περίπου 2 εκατομμύρια ξένοι εργάτες στη Δυτική Γερμανία, πάνω από 1,5 εκατομμύριο στη Γαλλία, μισό εκατομμύριο στην Ελβετία και περίπου 250.000 στο Βέλγιο και στη Σουηδία.

Στο εσωτερικό όλων αυτών των χωρών η σημασία της μεταναστευτικής εργατικής δύναμης εντοπίζεται στις μεγαλύτερες αστικές περιοχές και αντικατοπτρίζει το ρόλο των μεταναστών ως διάδοχου εργατικού δυναμικού για τις κακοπληρωμένες θέσεις εργασίας στις γραμμές παραγωγής και στον τομέα των υπηρεσιών στις κεντρικές περιοχές των πόλεων, θέσεις που έμειναν κενές λόγω της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και της προς τα προάστια γεωγραφικής κινητικότητας των γηγενών. Έτσι, για παράδειγμα, περισσότεροι από 2 εκατομμύρια ξένοι – από τα 6 εκατομμύρια – που ζούσαν στη Γαλλία το 2000 ήταν εγκατεστημένοι στην περιφέρεια του Παρισιού, αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 15% του πληθυσμού του. Άλλες γαλλικές πόλεις όπου η παρουσία των ξένων ξεπερνά το 10% του πληθυσμού είναι η Λυόν, η Μασσαλία, η Νις και το Σεντ-Ετιέν. Στη Γερμανία, το 25% του πληθυσμού της Φρανκφούρτης είναι αλλοδαποί, όπως συμβαίνει και με το 15% στην Κολογία, στο Μόναχο, στο Ντίσελντορφ και στη Στουτγκάρδη. Στην Ελβετία, η Βασιλεία, η Λοζάνη και η Ζυρίχη έχουν αλλοδαπούς σε ποσοστό 15-20%, ενώ η Γενεύη (μια ειδική περίπτωση) 35%.

Καθώς σχεδόν όλοι οι μετανάστες προσλήφθηκαν αρχικά σε θέσεις εργασίας χαμηλών προσόντων και χαμηλών αποδοχών, κατευθύνθηκαν αναπόφευκτα στις φτηνότερες κατοικίες και στις πιο υποβαθμισμένες γειτονιές. Η θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας είναι κατά ένα μέρος αποτέλεσμα προσωπικών επιλογών: για πολλούς ο

Το τζαμί Μεντίνα στο Σαουθάμπτον: Ένας ιερός τόπος που φανερώνει μια διακριτή υποκοουλτούρα. (Φωτογραφία: Andrew Vowles)

στόχος είναι να κερδίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα στο συντομότερο χρονικό διάστημα, και η ευκολότερη στρατηγική είναι η απασχόληση σε κάποια δουλειά με ωρομίσθιο, που επιτρέπει τις υπερωρίες και τη δεύτερη απασχόληση. Οι περισσότεροι όμως τείνουν να εγκλωβίζονται στη χαμηλότερη βαθμίδα της οικονομικής ιεραρχίας εξαιτίας ενός συνδυασμού θεσμικών και κοινωνικών διακρίσεων.

Παρομοίως, η θέση των μεταναστών στην αγορά κατοικίας είναι κατά ένα μέρος αποτέλεσμα προσωπικών επιλογών: το χαμηλό κόστος είναι βασικό ζήτημα. Αλλά η συγκέντρωση των μεταναστών σε στρατόπεδα, εργοστασιακά καταλύματα, *hôtels meublés* (καταλύματα μεταναστών), *tenement* (τενεκεδουπόλεις (*bidonvilles*)) και σε λαϊκές πολυκατοικίες στις κεντρικές περιοχές των πόλεων ενισχύεται επίσης από γραφειοκρατικούς περιορισμούς και διακρίσεις. Συγκεντρωμένοι σε τέτοιου είδους κατοικίες, οι μετανάστες βρίσκονται σε ένα περιβάλλον που δημιουργεί προβλήματα τόσο στους ίδι-

ους όσο και στον γηγενή πληθυσμό. Παγιδευμένοι σε περιορισμένες νησίδες οικιστικού αποθέματος, είναι ευάλωτοι στην εκμετάλλευση. Μια απάντηση στα ιδιαίτερα υψηλά ενοίκια είναι η περιβόητη συμφωνία του «ζεστού κρεβατιού», με την οποία δύο ή και τρεις εργάτες με διαφορετικές βάρδιες μοιράζονται εναλλάξ το ίδιο κρεβάτι. Στη Γαλλία μια πιο συχνή διέξοδος είναι η εύρεση κάποιου καταφυγίου από χαρτόνι ή λαμαρίνα στις τενεκεδουπόλεις, όπου, αν και δεν υπάρχουν υποδομές υγιεινής, μπορεί τουλάχιστον κανείς να ζήσει φτηνά ανάμεσα σε συμπατριώτες.

Σε ό,τι αφορά τις χωρικές συνέπειες, έχει προκύψει ένα αντίστοιχο σταθερό σχήμα παρά το γεγονός ότι υπάρχει μεγάλη ποικιλία διαφορετικών μειονοτικών πληθυσμών σε διαφορετικές πόλεις – Σέρβοι, Κροάτες και Τούρκοι στη Δρέσδη, τη Φρανκφούρτη, την Κολονία, τη Βιέννη· Αλγερινοί, Ιταλοί και Τυνησιοί στο Παρίσι· μετανάστες από το Σουρινάμ και την Τουρκία στο Ρότερνταμ κ.ο.κ. Με λίγα λόγια, όπως οι μετανάστες αντικαθιστούν τους γηγενείς στα χαμηλότερα επίπεδα της αγοράς εργασίας, έτσι αντικαθιστούν ως ένα βαθμό και τον ραγδαία μειούμενο γηγενή πληθυσμό στις παλαιότερες γειτονιές ιδιωτικά ενοικιαζόμενης κατοικίας που βρίσκονται κοντά σε περιοχές απασχόλησης σε υπηρεσίες και σε εργοστάσια. Τελικά, η κύρια προτεραιότητα για τους μετανάστες εργάτες είναι να ζουν κοντά στις δουλειές τους και σε φτηνές κατοικίες. Αυτό ισχύει για όλες τις εθνοτικές ομάδες, με αποτέλεσμα παρόμοια χωρικά σχήματα να διατηρούνται ακόμα και όταν (όπως στην περίπτωση του Αμβούργου) οι περισσότεροι ανοίγειοι πολιτισμικά Έλληνες, Τούρκοι και Πορτογάλοι αντικαθιστούν παλαιότερες και περισσότερες οικείες ομάδες όπως οι Ιταλοί και οι Ισπανοί (Friedrichs & Alpheis, 1991). Σε μερικές πόλεις αναπτύχθηκε ένα δευτερεύον σχήμα όταν διανεμήθηκε στους ξένους εργάτες χώρος σε δημόσιες κατοικίες. Οι διαδικασίες διανομής από τους υπευθύνους των στεγαστικών φορέων τείνουν να καταλήγουν σε συγκεντρώσεις αλλοδαπών σε υποβαθμισμένα περιφερειακά συγκροτήματα δημόσιας κατοικίας.

Μια νέα στροφή στην ιστορία των μειονοτικών εθνοτικών ομάδων στην Ευρώπη επήλθε με τις μεγάλες οικονομικές αλλαγές που σάρωσαν την ήπειρο με το τέλος της «μακράς έκρηξης», την έλευση της παγκοσμιοποίησης, της αποβιομηχάνισης, των υψηλών επιπέδων μακροχρόνιας ανεργίας και της αυξανόμενης κοινωνικής πόλωσης (βλ. Κεφάλαιο 2). Την ίδια στιγμή, τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης περιέστειλαν τις προνοιακές τους πολιτικές καθώς προσπαθούσαν να περιορίσουν τα δημοσιονομικά τους ελλείμματα. Ως συνέπεια η κοινωνική πόλωση άρχισε να επηρεάζει τις κυρίαρχες ομάδες όπως και τις εθνοτικές μειονότητες, οδηγώντας σε αρκετές περιπτώσεις σε οξυμμένες κοινωνικές εντάσεις. Έχει πράγματι υπολογιστεί ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1990 τουλάχιστον ένας στους έξι κατοίκους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας – κάτι που άγγιζε όχι μόνο τις εθνοτικές μειονότητες αλλά επίσης τους νέους ενήλικες, τις γυναίκες και τους ηλικιωμένους (Madanipour κ.ά., 1998).

Η προαγωγή ευρύτερης κοινωνικής και οικονομικής συνοχής ήταν ένας από τους βασικούς στόχους της Συμφωνίας του Μάαστριχτ το 1991, η οποία έστρωσε το δρόμο

για την ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ωστόσο αυτή η ίδια Συνθήκη δημιούργησε δύο κατηγορίες μεταναστών στην Ευρώπη: από τη μια υπάρχουν τα 5 εκατομμύρια Ευρωπαίων πολιτών που ζουν εντός των ορίων άλλων από τα δικά τους ευρωπαϊκών κρατών έχοντας δικαίωμα μετακίνησης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης· από την άλλη έχουμε τα 10 εκατομμύρια μη Ευρωπαίων μεταναστών από τρίτες χώρες οι οποίοι, αν και εγκατεστημένοι επί μακρόν, δεν έχουν πλήρη ιδιότητα του πολίτη ούτε και το δικαίωμα να μετακινηθούν σε άλλα κράτη-μέλη. Σκοπός αυτής της διαίρεσης είναι να δημιουργηθεί μια «Ευρώπη-Φρούριο» και να αποτραπεί η μετανάστευση, ακόμα και των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο.

Αυτές οι επίσημες διαδικασίες αποκλεισμού αλληλεπιδρούν με τα ζητήματα της φυλής και της εθνότητας και διαμορφώνουν σύνθετα και διαφορετικά σχήματα στις διάφορες χώρες. Στο ένα άκρο βρίσκεται η Μεγάλη Βρετανία, όπου οι αλλοεθνείς έχουν στην ουσία όλα τα τυπικά δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη των Βρετανών και έτσι (όπως εξετάσαμε παραπάνω) οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού λειτουργούν πιο ξεκάθαρα στο επίπεδο της φυλής. Στο άλλο άκρο έχουμε τους αλλοεθνείς στη Γερμανία, οι οποίοι αποκλείονται από ευρύ φάσμα επίσημων κοινωνικών θεσμών, όπως η κοινωνική κατοικία ή οι δημοκρατικές δίοδοι συμμετοχής· έτσι, η φυλή και η εθνότητα συμπλέκονται με άλλα θέματα «ευρωπαϊκότητας».

Ενδεικτικά, οι Kurpick & Weck (1998) επισημαίνουν ότι ως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 οι περισσότεροι χαμηλόμισθοι και μεσαίου εισοδήματος εργάτες με γερμανική ιδιότητα του πολίτη ένιωθαν σχετικά ασφαλείς στη Γερμανία, αλλά στη συνέχεια τα αυξανόμενα επίπεδα μακροχρόνιας ανεργίας σήμαιναν και τον σταδιακό αποκλεισμό τους με αυξητικό τρόπο από το κύριο ρεύμα. Οι διαδικασίες κοινωνικής πόλωσης έθεσαν επίσης τους μετανάστες της δεύτερης και τρίτης γενιάς υπό τον κίνδυνο του μόνιμου αποκλεισμού από την οικονομική και κοινωνική ζωή. Ως τώρα αυτές οι διαδικασίες κοινωνικής πόλωσης δεν οδήγησαν σε σοβαρές εκδηλώσεις παρακαμψής, όπως στις προβληματικές γειτονιές στα κέντρα των πόλεων των ΗΠΑ, ούτε σ' εκείνο το είδος βίας που βλέπουμε στην περιφέρεια ορισμένων πόλεων της Γαλλίας. Η γειτονιά Μάρολο στο Ντούισμπουργκ, στην προβληματική περιφέρεια του Ρουρ, έχει 25% ανεργία και 36% ξένους υπηκόους, κυρίως τουρκικής καταγωγής. Ως απάντηση, η πόλη υιοθέτησε πολιτικές για την ενθάρρυνση των τοπικών επιχειρήσεων. Ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση ότι ο γερμανικός πληθυσμός σ' αυτή τη γειτονιά είναι περισσότερο απομονωμένος κοινωνικά και στερείται συμπεριφορών που συμβάλλουν στην επιχειρηματικότητα συγκριτικά με τον τουρκικό πληθυσμό, ο οποίος διαθέτει ποικίλα και ζωντανά κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα στη βάση της εθνότητας.

ΠΛΑΙΣΙΟ 8.5

Σημαντικές κινηματογραφικές ταινίες συναφείς με την αστική κοινωνική γεωγραφία

- Κάνε το σωστό (Do the Right Thing, 1989)* Κωμικοτραγική ταινία δράσης σχετικά με τις συγκρούσεις μεταξύ Ιταλοαμερικανών, Αφροαμερικανών και Κορεατών στο Μπρούκλιν.
- Mississippi Massala (1991)* Μια ακόμα ταινία που ασχολείται με ζητήματα μετανάστευσης, ταυτότητας και πολιτισμικής υβριδικότητας, σε αυτή την περίπτωση σε σχέση με τους Ασιάτες από την Ουγκάντα στο Νότο των ΗΠΑ.
- New Jack City (1991)* Μια έξω από τα όρια περιγραφή του εγκλήματος και της βίας που αξίζει να τη δει κανείς για τον τρόπο με τον οποίο αναπαριστάται η ζωή του γκέτο στις ταινίες του κυρίαρχου ρεύματος.
- Τα παιδιά της γειτονιάς (Boyz n the Hood, 1991)* Μια βίαιη εμπειρία στη γη των γκάνγκστερ στο Νότιο Κεντρικό Λος Άντζελες. Η ταινία περιγράφει τα προβλήματα του να μεγαλώνει κανείς σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από φτώχεια, βία και εμπόριο κοκαΐνης. Μια διφορούμενη ταινία αν το σκεφτεί κανείς, καθώς θα μπορούσε να οδηγήσει σε «αντιγραφή» της βίας.
- Menace II Society (1993)* Μια ταινία ωμής βίας στο γκέτο του Γουότς (Λος Άντζελες).
- Το μίσος (La Haine, 1995)* Μια ιδιαίτερα προβεβλημένη ταινία για τις εντάσεις και τις πιέσεις που αντιμετωπίζουν οι νέοι ενός εθνοτικού θύλακα στη Γαλλία.
- East is East (1999)* Τοποθετημένη στις πόλεις Σάλφορντ και Μπράντφορντ του βρετανικού Βορρά της δεκαετίας του 1970, η ταινία περιγράφει θέματα πολιτισμικής προσαρμογής με κωμικό αλλά και συγκινητικό τρόπο.
- Κάν' το όπως ο Μπέκαμ (Bend it like Beckham, 2002)* Εξαιρετικά διάσημη απεικόνιση της πολιτισμικής έντασης μεταξύ των γενεών στους σιχ της Βρετανίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

- 8.1. Ο στεγαστικός διαχωρισμός των μειονοτικών ομάδων στις δυτικές πόλεις είναι παράγωγο ποικίλων διαδικασιών κοινωνικής περιχαράκωσης και θεσμικών διακρίσεων.
- 8.2. Οι μειονοτικές ομάδες παρουσιάζουν διαφορετικά επίπεδα στεγαστικού διαχωρισμού στις πόλεις. Τα σχήματα διαχωρισμού αντανακλούν την εχθρότητα από τη μεριά του ευρύτερου πληθυσμού, τις διακρίσεις στην απασχόληση και στην αγορά κατοικίας, αλλά και τη συσπείρωση για λόγους άμυνας, αμοιβαίας υποστήριξης και διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας.

ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΟΙ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Αφομοίωση (assimilation)	Θύλακας (enclave)	Ρατσισμός (racism)
<i>Gasterbeiter</i>	Κανόνες επιλεξιμότητας (eligibility rules)	«Σημείο ανατροπής» («tipping point»)
Γκέτο (ghetto)	Κοινωνική περικυκλωση (social closure)	Στεγαστικός διαχωρισμός (segregation)
Δείκτης ανομοιοότητας (index of dissimilarity)	Κυρίαρχη ομάδα (charter group)	Συμπεριφορική αφομοίωση (behavioural assimilation)
Δομική αφομοίωση (structural assimilation)	Μειονοτική ομάδα (minority group)	Συσπείρωση (congregation)
«Επίδραση του ιστού» («fabric effect»)	Ουσιολογία (essentialism)	Χώροι αντίστασης (spaces of resistance)
Επιλογή «εξόδου» («exit» option)	Παροικία (colony)	
Επιλογή «ρητής αντίθεσης» («voice» option)	Περικυκλωση λόγω αποκλεισμού (exclusionary closure)	

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Υπάρχουν αρκετά βιβλία που αποτελούν καλές πηγές για τα θέματα της φυλής, του ρατσισμού και του χωρικού διαχωρισμού. Σ' αυτά περιλαμβάνονται: Peter Jackson (επιμ.), *Race and Racism: Essays in Social Geography* (Λονδίνο, Allen and Unwin, 1987), και Susan Smith, *The Politics of Race and Residence* (Κέμπριτζ, Polity Press, 1989). Ένα χρήσιμο εισαγωγικό δοκίμιο επισκόπησης μας δίνει ο Fred Boal στο Michael Pacione (επιμ.), *Progress in Social Geography* (Λονδίνο, Croom Helm, 1987, σ. 90-128). Λεπτομερή παραδείγματα μελετών περίπτωσης υπάρχουν στο Peter Jackson & Susan Smith (επιμ.), *Social Interaction and Ethnic Segregation* (Λονδίνο, Academic Press, 1981)· επίσης στο έργο των S. Musterd & W. Ostendorf *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Social Exclusion in Western Cities* (Λονδίνο, Routledge, 1998)· και στο ειδικό τεύχος του περιοδικού *Urban Studies* 35 (10) (1998) για τον εθνοτικό διαχωρισμό στις πόλεις.

Για ζητήματα ρατσισμού βλ. C. Nash, "Cultural Geography; Anti-racist Geographies" (*Progress in Human Geography* 27, 2000, σ. 637-648). Ευρύτερα θεωρητικά ζητήματα μαζί με πρόσφατες τάσεις συζητούνται στο Malcolm Cross & Michael Keith (επιμ.), *Racism, the City and the State* (Λονδίνο, Routledge, 1993).

Ένα σύνολο μελετών περίπτωσης σε ζητήματα εθνότητας ανά τον κόσμο μπορούν να βρεθούν στο *Ethnicity: Geographic Perspectives on Ethnic Change in Modern Cities* (Λάνχαμ, Rowman and Littlefield, 1995), σε επιμέλεια των Curtis C. Roseman, Hans Dieter Laux & Gunter Thieme. Βλ. επίσης το J.C. Boger & J.W.E. Wegner (επιμ.), *Race, Poverty and American Cities* (Τσάπελ Χιλ, University of North Carolina Press, 1996), κα-

θώς και T. Boswell & A.D. Cruz-Baez, “Residential Segregation by Socioeconomic Class in Metropolitan Miami: 1990” (*Urban Geography* 18 [6], 1997, σ. 474-496).

Για πρόσφατες εξελίξεις στη σφαίρα του διαχωρισμού στην Ευρώπη βλ. τα δοκίμια στο *Social Exclusion in European Cities*, σε επιμέλεια Ali Madanipour, Goran Cars & Judith Allen (Λονδίνο, Jessica Kingsley, 1998), και στο *Divided Europe*, σε επιμέλεια Ray Hudson & Allan Williams (Λονδίνο, Sage, 1999). Επιπρόσθετα, αναφορά θα πρέπει να γίνει στις διαδικασίες που οδηγούν στον αποκλεισμό και την «ετεροποίηση» όπως ορίζονται στο Κεφάλαιο 3.

Το ζήτημα των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο εξετάζεται στο Vaughan Robinson κ.ά., *Spreading the Burden? A Review of Policies to Disperse Asylum Seekers and Refugees* (Μπρίστολ, Policy Press, 2003).

Για μια κριτική τής πρόσφατης δουλειάς στον εθνοτικό διαχωρισμό βλ. Ceri Peach, “Social Geography: New Religions and Ethnoburbs – Contrasts with Cultural Geography” (*Progress in Human Geography* 26, 2002, σ. 252-260). Για μια απάντηση βλ. Loretta Lees, “Urban Geography: ‘New’ Urban Geography and the Ethnographic Void” (*Progress in Human Geography* 27 [1], 2003, σ. 107-113).

Για μια επισκόπηση της πολυπολιτισμικότητας στις πόλεις βλ. το βιβλίο του Michael Keith *After the Cosmopolitan?* (Λονδίνο, Routledge, 2004).